

Oma ammetsiweennale Eisen'ile
Kõnepidaja.

Gesti astronomia.

•••••

Dr. J. Surt.

„Postimehe“ raamatukaupluse kulu.

Sesti astronomia.

~ ~ ~ ~ ~

Kõne

Peterburi Eesti Jaanikoguduse Noortemeeste Seltsis

10. Jaanuaril 1899.

Pidanud

Dr. J. Surt.

Surjewis.

„Postimehe“ — J. Lõnisson'i — trükitoja kirjastus.

Доволено цензурою. Юрьевъ, 8 ноября 1899 г.

Trükitud „Postimehe“ trükitojas, Jurelvis.

Armjad kuuljad!

Pidukawa käsib mind nüüd Teile kõnet pidada. Kuhu pean ma Teie filmad sihtima? Ma tahan Teie filmad t a e w a poole tõsta.

„Bai õpetaja, ärge tehke seda mitte,“ — nii kuulen mina mõne hääle Teie hulgaft esimeste ja tagumiste toolide päält ütlevat. „Meie oleme omas armsas Jaanikirikus täna juba kolm jutlust kuulnud: kellu 10 hommiku, kellu 2 lõuna ajal ja kellu 6 õhtu. *) Päikene on ju ammu looja läinud, kuu on ju ammu tõusnud, hingamise päew on lõppenud, meie mõtted käivad argipäewade poole; jääme m a a pääle.“

Wäga häa, kostan mina, kui Teie pühapäewa nii ilusasti ja kristlikult pidasite, et Teie kolm jutlust ära kuulsite ja oma hingelinna ehitasite. Siis on Teil tõesti täis õigus, nüüd argipäewade pääle mõtelda. Jumal ise on ka argipäewad loonud, päälegi kuus tükki. Ka neid ehitada, mitmesuguse tundmise ja teadmisega, on kannis ja kasuline. Wanadki peavad weel igapäew õppima, — siis ei ole see ime, kui otse nooredmehed omas tundmises mitmepoolselt tahavad kasvada. Ma rõõmustan sest himust.

*) Peterburi Jaanikirikus peetakse iga pühapäewa kolm jumalateenistust: hommiku Gestickeeli, lõuna ajal Sakfateeli ja õhtu jälle Gestickeeli.

Uga taewast ei wõi mina lahkuda, ma olen ju õpetaja. Ka Teid, armsjad kuuljad, ei wõi ma sest kohast tundmise wäljal mitte lahti mõista. Ta on igale uurijale waimule liig tähtis, waadaku meie tema pääle waimuliku ehk ajaliku filmaga. Mina waatan praegu taewa poole ajaliku filmaga. Mina tahan Teile täna kõnet pidada **taewa laotusest, päikesest, kuuist ja tähtedest.**

„Mis Sina sest wõid rääkida, armas õpetaja,“ kuulen mina jälle mõne kuulja poolt üteldawat — „Sina pole ju mõni kuulatsuja ega tähtedetunnistaja. Torn küll Sull on, aga see on kirikutorn, mitte tähttorn; kaks filma Sull küll on ja need on mõnikord õige terawad, aga pittafilma Sull ommeti ei ole, ei ühtaimusti. Mis Sina taewa laotusest ja tema jügaruustest meile wõid kuulutada?“

„Mis ja siikas sirised,
Kesa parmu parised?“

Wõtan jälle Teile wasturääkimise wastu, armsjad kuuljad. Ma ei taha mitte wõõra wafikaga künda. See on igal ajal ja igas kohas wilets lugu. Uga õnneks on mull seekord oma loom, päris Gesti hobu, selle täieks peremeheks ja õigeks isandaks ma enmast arwan. Ma tahan Teile täna sest mõnda kõnelda, mis Gesti rahwanist päikesest, kuuist ja taewatähtedest teab ehk usub. Ma tahan Teile mõned lühikesed sehtendused Gesti **astronomiast** *) ette tuua.

I.

„Mgujes löi Jumal taewa ja maa,“ ütleb pühafiri omas esimeses jalmis. „Taewa ja maa löi Wanaisa,“ ütleb Gesti rahwanist. Rahwanisu

*) „Astronomiast“ kutsutakse Kreekakeele sõnaga taewatähtede uurimise teadust. Mehed, kes tähti uurivad, on „astronomid.“

järele on maa kõige ilma keispait. Ta on üm-
margune kui ratas ja tajane kui wäli. Maad keraks
ehk kuuliks tunnistada, nagu teadus jeda teeb, on
wõimata, sest siis libistaksivad ehk langeksivad
inimesed tema küljest maha. Maa all on Manala
ehk Toonela, kus inimesed pärast surma edasi
elawad. Maa pääle on taewas kummutatud,
kui mõni suur pada ehk katel. Mii on siis rahwa-
usu järele kolm ilma olemas: Maa, Manala ehk
Toonela ja taewas. „Meie elame kahe ilma
wahel,“ ütles mulle jellepärast üks wana ematene
Tartumaalt. Taewas käib maaga ümberringi
koffu, koffukäimise koht on tuttav „taewaäär“.
See äär on meist väga kaugel, jellepärast ei saa
inimesed mitte sinna ligi. Kalewipoeg katsus maa-
ilma otja kätte saada. Tema tahtis

Suure ilma otja sõita,
Põhja piirde purjetada,
Kus ei oldud enne käidud,
Teed ei olnud ette tehtud,
Uga kuhu taewa kummi
Maa külge kinnitatud.

(Kalewipoeg XVI, 5—10.)

Eeks ehitas tema Olewii abiga toreda laewa.

Kalewipoeg, kange meesi,
Laskis lodja valmistada,
Laewa teha hõbedasta,
Kallimasta hõbekarrast,
Dhufestest hõbelauust.
Laewa lagi hõbedasta,
Hõbekarrast laewa põrand,
Laewa mastid hõbedasta,
Hõbefeedest laewaköied.
Lennuk pandi laewal nimeks,
Et ta lendes lõhkus laeneid.

(Kalewipoeg XVI, 225—235.)

Selle aruldase laewaga sõitis Kalewipoeg teele. Tee pääl wõeti keeletark Laplane, Warraf nimi, teejuhiks. Aga maailma otja ei saadud siiski kätte. Kalewipoeg pidi pärast keerulist sõitu asjata tagasi tulema ja tagasi tülles laulma:

Ei wõi tarkust enam tulla,
Mõistust olla meestela,
Kui on loodud loomadella.
Tühi tee meil läinud tuulde,
Ilma ots jäi otsimata,
Käsidella katsumata.

(Kalewipoeg XVI, 1031—1036.)

Nii on ka fangelased asjata maailma otja otsinud, nad ei ole teda mitte kätte saanud. Alles uuemal ajal, kus nii palju ülesleidmisi on, on ka taewäär üles leitud. Nimelt, — nõnda räägiti mulle Wõrumaal —, on Ungru sõja ajal*) mõned soldatid maailma otjas ära läinud ja on ise oma filmaga taewääre ära näinud. Nad on ise oma käega naelad taewa seinale löönud, on ise omad rannitjad jenna warna pannud ja omad püssid nende najale püsti seadnud.

Meie imestame seda ülesleidmist väga, nagu kõiki uuema aja ülesleidmisi, ja astume omas rahwateaduse uurimises edasi. Meie jätame taewääre maha ja taha ja tõuseme taewa enese poole üles. Ma tahtsin ju Teie filmi taewa poole tõsta.

Taewas on Eesti rahwanisu järele kahejaoline: selge taewas ja pilwetaewas. Selges taewas paistab päikene, käib kuu ja sirwad tähed. See taewas on väga kõrge, muutmata ja kindel, ikka ühesugune. Tema alla on Wanaija pilwetaewa paigutanud. See on palju madalamas ja

*) See sõda oli aastal 1849, kus Wene Keiser Nikolai I. Austriale appi läks mäsajate Ungarlaste wasta. Minu lapsepõlwes räägiti sest sõjast palju rahwa kstes.

muutlik. Siin müristab ehk „tõreleb“ Wanaija, kui tema oma lastega maa pääl mitte rahul ei ole. Siit heidab tema wälku ja jaadab omad „piitfenooleid“ maha, kui ta kedagi karistada tahab ehk kui tema kurje waimusid taga ajab. Aga siit annab tema ka wihma, rahet ja lund, — igauht omal ajal ja tarwitust mööda. Pilwed on süldi-jarnane fogu, mis nõõride ehk „lõngade“ pääl jooksewad. Tuuled ajawad pilwi edasi ja tagasi. Mõnikord langeb tükikesi pilwedest maha maa pääle ja leitakse neid tükikesi juwel tihti murude pääl. Kui mõni koer niisuguse pilwetüki ära sööb, siis lähneb tema hulluks ehk „marru,“ nagu lõunapool- sed Gestlased ütlewad. *) Pilwetükid langewad nimelt siis maha, kui maod teibaid mööda üles roniwad ja „pilwelõngad“ katki näriwad. Sellepärast on tarwis, et aedu tehes teiwastel „kare foor“ maha lüüakse. Siis ei jaksu maod mitte üles ronida. Wõrumaal öeldakse, et teibaid ei tohi ka mitte ainult ühelt poolt terawaks teha, muidu lähewad maod ometi üles ja „järäwä' pilwelanga' katski.“

II.

Selges taewas peame kõige päält päikest tähele panema. Tema on väga walus ja tuline fuum. Selle läbi walgustab ja soojeudab tema ka maad. Päikene on ise ümmargune kui ratas ja käib ka rataskaari teed, tõuseb kordamööda hommifusest taewaäärest üles ja lähneb kordamööda õhtusest taewaääres alla, õõje alt maa käies, nõnda et meie teda õõje mitte ei näe. Sedawiisi sünnitab tema ö ö ja pä e wa, mis ka Gestlasele esimene a ja = m ö ö t on, ja määrab inimesele oma aja töötegemis-

*) „Pilwetükid,“ — nagu rahwajuu neid nimetab — on tõe poolest isearalised taimed, mis kuival ajal peenikejed ja tähelepanemata on, aga niisktega ehk pärast wihma korraga paisuwad ja süldinaoliselt paisjaks lähewad.

seks ja oma aja puhkamiseks, mis ju väga tarvis on. Aga selle juures on Wanaija peremehe ja sulase pääle ijeäralisel kombel diglajel meelel mõtelnud. Tema on suwe päewad pittad loonud. Suwel tõuseb päikene wara ja läheb hilja alla, et kõik tööd wõiksid täiesti ära tehtud saada ja peremehel leiba oleks perekonnale ja palka sulasele. Talwe päewad on Wanaija jälle lühikejed loonud. Talwel tõuseb päikene hilja ja läheb wara alla, et sulasele kerge- maid päiwi ja pikkemat puhkust kinkida tema suure juuise töö eest. Sellepärast ütleb ka Gesti rahwas talwel, kui päewad pikkemaks hakkawad minema: „Päewad lähewad peremehe poole,“ — aga suwel, kui päewad hakkawad lühemaks minema: „Päewad lähewad sulase poole.“ Waata, kuidas Wanaija kõik targasti on teinud! Waata, kuidas tema armuline ja õige on inimeste wastu!

Uma käimisega toob päikene, pääle öö ja päewa, ka suwe ja talwe ja sünnitab selle läbi töö ja a j a m õ ö d u ehk a a s t a. Nimi „aasta“ on ühest pikkemast ja wanemast sõnast sündinud; see wanem nimi on „ajastaig,“ nagu nüüdki weel lõunapool- sed Gestlased aastat nimetawad. Sõna „ajastaig“ tähendab, kui meie teda keeleteaduslikult ära seletame, nii palju kui „ajast aeg“ ehk „aeg ajast,“ see on: üks ajajärk ehk ajawäga, mis endisest ajast wälja kaswab ja temale juure tuleb, nagu puule metsas kordamööda jätk juure kaswab. Nagu meie puu wanadust tema jätkude järele möödame, nõnda möödame meie aja pikkust aastate järele. Teadusemeestele ütleksin mina nõnda: Gesti aasta tähendab: perioodiline aeg, periodische Zeit, периодическое время.

Aasta on Gesti rahwasilmis kahejaoline, mitte neljajaoline, nagu tähtsamat tunnistab. Need kaks jagu on „suwi“ ja „talw.“ Gesti rahwasuu ütleb nõnda: Suwi alustab Jüripäewaga, talw

Mihklipäewaga. Jüripäewal wõitleb püha Jüri püha Mihkliga ja saab wiimati wõidu. Mihklipäewal wõitleb püha Mihkel püha Jüriga ja saab wiimati jälle enesele wõidu. Jüri on suwetooja, Mihkel on talwetooja. Kui Jüripäewal ehk pärast ilmad weel kaua külmad, talwetaolised, siis wõidakse: Jüri on nõdraks jäänud, ära wäsinud, ei saa Mihklilt wõitu; weel on Mihkli wõimus. Kui jälle Mihklipäewal ehk pärast ilmad weel kauemine soojad, suwetaolised on, siis wõidakse otse niisamati, ainult ümberpööratud: Mihkel on nõdraks jäänud, ära wäsinud, ei saa Jürilt wõitu; weel on Jüri wõimus. Mõnikord on wõitlemine mõlemil pool, Jüripäewal ja Mihklipäewal, õige pittaline ja raske. Et mõlemad, püha Jüri ja püha Mihkel, wägewad mehed on, siis tõusewad nemad mõnikord ka weel pärast ärawõitmist üles ja annawad wastalijele wägimehele õige kena hoobi. Suwel on mõnikord õige külmad ilmad ehk käiwad hallad ja teewad kahju; talwel jälle on tihti õige pehmed ehk sulad ilmad ja toowad oma wiisi tõist kahju. Wanaija on, kui terawamine waatame, ka siin õige ja on Jürile ja Mihklile ühe wõrra wõimust mõõtnud.

Suwe ja talwe kõrwas tunneb Cestirahwas küll ka väga hästi kewadet ja sügist, nagu tähtsraamatki. „Kewade“ ja „sügis“ on tutwad Cesti sõnad. Aga neil ei ole rahwasilmis mitte seda tähendust, mis neil tähtsraamatus on. Tähtsraamatus ehk teaduses on kõik neli: juwi, sügis, talw ja kewade ühepittused, ühewäärilised. Rahwasilmis ei ole see mitte nõnda. Rahwa arust on kewade ja sügis ainult sillad, üleminekud ühest ajast tõise, talwest suwesse ja suwest talwe. Sellepärast on nemad ka palju lühemad kui päris aastaajad, juwi ja talw. Kewade ja sügise piirid ei ole mitte kindlad, nemad on koguni püha Jüri ja püha Mihkli wõitlemise wõimu ehk wäsimuse alla antud. Aga

üleüldse ütleb rahwasuu: Kuuindlapäewaks on talwe jüda lõhki, s. o. kewade hakkab juba sest päewast pääle tulema. Ja jälle öeldakse: Laurits hakkab tulb tegema, s. o. inimene igatsseb sest päewast pääle mõnikord ju tulesooja, sügis hakkab juba tulema.

Päikeste käimise kohta tähendan weel nii palju, et pööripäewadel, suwel ja talwel, öeldakse: Päikene on nüüd üheksa ööd päewa pehas. Sellega tahetakse öelda, et päikeste pööriajal päewad üheksa päewa ühepittkused on, rahwas ei tunne mingijugust pittkuse wahet. Miisamati on siis üheksa ööd järgimööda ühepittkused. Kui pööripäew ligineb, ütleb rahwas: Päew läheb pehasse. Pöörmisest enesest usub rahwas, et see selle läbi sünnib, et päikene kiwi külge pörkab ja siis teisipidi käima hakkab.

III.

Päewa järgmine tähtis loodud asi taewa laotufel on **kuu**. See on rahwa usus ja arwamises mitmetepidi päikestest waidlemata tähtsam. Kuust räägib rahwasuu palju enam kui päikestest. Päikene on küll palju wägewam ja mõjusam kui kuu, aga tema olemine ja ilmumine on rahwa tundes kõigiti ühesugusam ja lihtsam. Selle wastu on kuu nägu, paistmine ja käik wäga mitmesugune, kirju ja keeruline, täis saladusi. Aga mis saladuse sugune on, see on ikka rahwauju armsam asi. Mida wähem asjast aru saadakse, seda enam arwamisi ja usku. Nii tuleb siis, et rahwas kuust wäga palju kõneleb ja usub. Kuust üfji wõiks uurija terve raamatu firjutada, kui ta kõik rahwa jutustused temast tahaks kokku wõtta. Aga seda meie siin ei taha ega jõna teha. Meie jätame nimelt kõik kuu mõjumised ilmade, terwise ja tööde kohta kõrwale ja räägime ainult sest mõne sõna, mis astronomia ehk taewatundmise kohta käib.

Kuu on öö küünal, nagu päikene päewa küünal. Tema annab walguft öö pimeduses, mis ommeti tarwis on. Nimelt on kuu ka mõjus abi waraste wasta, et nemad oma kurjatööga liiale ei lähe. Kuu on „waraste hirmutaja“, ütleb rahwasuu. Seda tunnewad ka wargad ära ja kardawad kuuwalget. Kord läinud mees ja naene kirikut ära kiskuma. Aga taewataat ei tahtnud seda mitte ja wõtnud püha koja oma kange kaitsemise alla. Tema lastnud kuu pilwe alt wälja tulla ja waraste pääle paista. Warastele olnud see väga wastu meelt, nemad rääkinud ijefestkes: Kuuwalgel wõib meid näha, — läheme ja teeme kuu mustaks. Selle tarbeks wõtnud nemad toowritäie tõrwa kahe wahelja läinud kuud mustaks tõrwama. Taewataat ei kannatamud seda mitte ja pannud mõlemad, mehe ja naese, kuu külge kinni, tõrwariift kahe wahel, — täheks, et keegi ei pea mitte enam warastama minema. Praegu on nemad kuu pääl näha, sest kuu tumedad plekid, nimelt täiekuu ajal, annawad meile sest selget tunnistust. Nii räägib rahwas Saaremaal. Seejama jutt „kuu tõrwamijest“ on ka mujal pool Eestimaaal väga tuttav ja räägitakse teda mitme tõijendiga. Sedawiisi jeletab Eesti rahwas kuu plekid ära. Aga Wõrumaal on weel üks tõine jutt kuu plekkidest olemas. See käib nõnda. Kord elanud ja orjanud üks tütarlaps. Selle käest on väga palju orjust nõutud. Ka laupäewa õhtu ei ole temale aju antud, et küll ommeti laupäew pool päewa on.*) Ta on alati laupäewa õhtu pidanud jauna kütma, wett kandma ja wihtu walmistama. Selle raske ifte all õhates on ta ühel laupäewa õhtul kaewu juurest jauna poole minnes laulnud:

*) Wõru- ja Tartumaal nimetatakse laupäewa „poolpäiwaks“, sest et sell päewal waremine õhtule minnakse.

„Suukõne, kõi minno,
Päiwätene, pästä minno!“

Selle õhtamise pääle on Wanaija teda kõigest orjusest lahti päästnud ja kuu pääle üles tõstnud, kus ta praegugi näha on, weepang ja wiht te-
maga ühes.

Mii palju kuu plekkide seletamiseks rahwa tar-
kuse järele. Aga kust tulewad kuu muutmised
ehk kuu weerandid? Tema käigist, kostab rah-
was. Ka kuu käib rataaskaari teed nagu päikene-
gi. Ajuti on ta maa all, ajuti maast kõrgemas taewa
laotusel. On ta maa all, siis on ta täiesti maa
warjus, maa võimuse all, kadunud. Ta ei paista
siis mitu ööd järestikku sugugi. Aga otse siis
„luuakse“ teda jälle. On kuu loodud, siis kergib
tema jälle pea taewaääre alt üles, esiotja ainult
kihwakese näol, sest maa warjab tema suurema osa
weel ära. Mida kõrgemale kuu tõuseb, seda enam
pääseb ta maa warju ja võimuse alt lahti ja kas-
wab. Kui kuu poolest jaadik paistab, siis on maa
poole kuud lahti lastnud. Kui ta kõik paistab, täis
on, siis on ta maast täiesti lahti ja prii ja näitab
meile oma täie ümmarguse lahke näo. Siis seisab
kuu kõige kõrgemal. Aga pea hakkab ta jälle ala-
male wajuma ja maa warju ja võimuse alla lan-
gema. Kuu kahaneb, läheb wanemaks, wäheneb
jälle kihwakese näoliseks, maa suurema warju ja
võimuse pärast, kuni ta wiimati jälle suutumaks
ära kaob. Seda terwet muutmise aega nimetatakse
ka kuuks ehk jalgemine: kuuks ajaks, mis neli
nädalat wältab.

See rahwalik kuu muutmise ehk weerandite
seletus on, nagu näeme, luuletus. Ta jätab selle
küsimuse üsna koostmata: Mis pärast tõuseb iga täis-
kuu terwelt ja täielt taewaääre alt üles ja läheb
jälle niijama terwelt ja täielt alla ja maa ei warja

teda taewaääres ei tõustes ega alla minnes sugugi ära. Niisamati on veel mõni muu küsimus olemas, mille pääle see seletus kostust ei anna. Aga see ei pea meile siiski mitte ime olema. Rahwas ei ole ju juures koolis teadusi õppinud, waid arwab, usub ja räägib lapselikul kombel. Laps ei tunne veel tõsist asjalugu, tema ei lahuta, aruta ega mõista wahet digel kombel teha. Mii ei tea ülemal ettepanud kuu muutmise ehk weerandite seletus ka mitte wahet teha igapäewase nähtawa kuu tõusmise ja allaminemise wahel, mis ju, teaduslikult rääkides, maakera kahelkümnenelja tunnilise iseeneise ümberpööramise läbi sünnib, ja kuu käimise wahel, mis ümber maakera sünnib ja nelja nädalaga täis saab. Sest tulewad siis tumedused, millede pääle ainult teadus wastata wõib ja ka wastab, aga mitte lapselik rahwas.

Digem on rahwa tähelepanemine kuu kohta, kui meie ajamõdumise poole pöörame. Kuu on tutaw ja tähtis ajamõõtja. Terwe aritund ilm jagab aasta kahelkümneks kuuks ja suur hull arwab, et kuu tõesti aastas kakskümneks korda maakera ümber käib. Tähtsamat näikse jeda iga aasta uuesti finnitawat. Aga tõe poolest ei ole see tähtsamatu tarfus mitte täiesti dige. Kuu käib rutemine, kui meie tähtsamatu kuupäewade järele arwame. Maa päält nähes, lõpetab kuu — teadusliku rehkendamise järele — $29\frac{1}{2}$ päewaga oma ühefordse täigi maakera ümber. Loomulik kuu aeg on siis $29\frac{1}{2}$ päewa pitk, sellega siis lühem kui tähtsamatu kuu. Mõtame meie jelle päewade arwu 12 korda, siis tuleb kahetõistkümmne loomuliku kuu pääle 354 päewa, see on: 11 päewa wähem kui 365 päewa, mis ümmargujelt arwatud aasta pitkus on. Sellega on siis aasta 11 päewa pitkem kui 12 loomulikku kuud. Seda on ka Gestirahwas wäga hästi tähele pannud ja ütleb nüüd: Enne-

wanast olnud aasta 13 kuud piif, aga pärast olewat mõisnikud ühe kuu ära warastanud, et neil ühe kuu aja wähem moona moonameestele maksta oleks.

Igapäewases elus rehkendab siiski rahwas — tähtsaamatu eeskjuu järele — aasta pääle 12 kuud. Igal kuul on oma rahwalik nimi, mis kohtade ja keelemurrete järele mitmesugused on. Rahwalikud kuude nimed on wõetud kõigepäält looduse ilmutustest, mis igal kuul otse iseäranis filmi paistawad. Need nimetused on wististi kõige wanemad. Järgmised nimed on põllumehe töödest wõetud, sest pääle looduse ilmutuste on Gestlasele üleüldse tema töö, iseäranis aga põllutöö kõige tähtsam asi. Wiimseks on mõned kuud oma nime neist tähtpäewadest saanud, mis ajaloo jooksul Gestlasele tutwaks ja iseäranis tähtsaks on saanud. Uuemal ajal aga, — kus üleüldine aridus ka kõige alamasse hurtsuse tungib —, pruugitakse enamisti igal pool kuude kohta tähtsaamatu nimesid, mis kõik Ladina-keelest on tulnud ja Sakslaste läbi meile jõudnud. Wanad rahwalikud kuude nimed Gestikeeli paneme järgmises arutuses ette.

1. **Jaannar.** Selle kuu wanem nimi on *h e l m = k u u* ehk *h e l m e k u u*. Meie leiame jeda nime juba Gõsekeni Gestikeele õpetuses, mis Rootsi ajal aastal 1660 Tallinnas ilmus. Seesama nimi on ka Soomlastele tuttan, kuid nemad kutsuwad Weebruari „helmikuuks“. Nimi näitse sest tulnud olewat, et Gestimaal Jaanuaris ja põhjapoolsamal Soome maal ka weel Weebruaris südataisw on ja lume kristallid kui helmed ehk pärlid päikese ehk kuu paistel läigiwad. — Jaanuari tõine nimi on *n ä ä r i = k u u* ehk *Dartu- ja Wõrumaal w a s t j e = a j a s t a j a = k u u*, mis siis alles pruugitawaks wõis saada, kui Gestlased Euroopa õhtupoolse ajaarwamisega tutwaks oliwad saanud ja näärpäewaga, j. o. esimese Jaa-

nuari päevaga, oma aastat alustama hakkajivad. Sõna „näär“ on Germaanlastelt laenatud ja tähendab „uus aasta“, Rootsi keeli „nyar“, Saksa keeli „Neujahr“. Sügavamad seletused on keeleteaduse asi, mis meie siin puutumata jätame.

2. **Beebbruar.** Looduse ilmutustest annavad lõunapoolsed Gestlased selle kuule r a d o k u u nimeks, i. o. tormine, marune, ilmade poolest muutlik kuu. Kuuendlapäevaks (2. Beebruaril) on talve süda lõhki, ütleb rahvajuu. Talve võimetus on murtud, juuri hakkab võitlema ja võimust jaama. Võitlemise tagajärg on tormised ilmad, „radused ilmad“, nagu ka enam põhja pool veldakse. Külma ajemele astub tihti süla ja ilmad lähewad „rodujeks“, i. o. niiskeks, raitjakaks, rätsjakaks. — Tõine nimi Beebruarile on rahwajust wõetud ja seda pruugitakse põhjapool Gestlaste maal. See on h u n d i k u u. Huntidega on rahwajul väga palju tegemist ja see ei ole siis sugugi ime, kui ka mõnele kuule nende elust nimi on pandud. Nimelt usub wana rahwas, et Beebruaril hundid nälja pärast nii hulluks, tormiseks on läinud, et nad üksteist sööwad. Enne seda talwel söiwad nemad weel koeri, siis ka „rieperüsjid“ ja „reekaapeid“, aga nüüd Beebruaril on kõik toit nii otjas, et nad üksteist peawad sööma. Beebruar on huntide hull kuu, Wõru Gestlane ütleb „joe radokuu“. — Katoliku ajal on Beebruarile k u u n d l a k u u nimi saanud, tõisest Beebruarist ehk kuuendlapäewast, mill siis kirikutes kuuendlaid pühitseti.

3. **Marts.** Wanad ja päris rahwalikud nimed jell kuul on h a n g e k u u ja l i n n u k u u. Kumb neist wanem on, on wõimata ütelda. Mõlemad on looduse tähelepanemisest wõetud, sellepärast mõlemad wanad. Nimi „hangekuu“ on waidlemata sejt tulnud, et Martsi kuul muu lumi juba sulab, kaob, ainult lumehanged on weel wiimaks näha kui talwe

jäänukised ehk jätkised ja selle kuu märgid. „Linnukuu“ nimi on selge ja arusaadav, sest Martsi hakkavad rändajad linnud jälle meile tagasi tulema. See nimi on ka juba Gõskeni „Gestikeele õpetuses“ leida. — Et Martsi kuu sisse kiriklik paastuaeg langeb, siis on temale katoliku ajal ka uuem nimi paastukuu saanud. Mõnikord nimetatakse Martsi ka wafilakuuks, wafilapäewa järele, mis paastuaja alustuses seisab, — ehk ka lihawõttekuuks, sest et tihti lihawõtte pühad juba Martsi kuu sisse kannawad.

4. **April.** Seda kuud nimetab rahwas mahlakuuks, sest et nüüd juba mahl puudest, nimelt kaskedest, jookseb ja Gesti inimestele tutwat jookki annab. — Aprili tõine tuttaw nimi on Jürikuu, Jüripäewa järele, mis selle kuu 23. päewa pääle langeb ja Gesti põllumehe ja majapidaja elus tähtis päew on.

5. **Mai.** Sell „imeilusjal“ kuul on Gestikeeles mitu nime, nagu mõnel hääel lapsel Sakslaste arwamise järele mitu nime öeldakse olewat. Tema tutwam ja wististi kõigewanem nimi on lehekuu ehk lehehakkamisekuu, sest et sell ajal leht puusse tuleb. Et lehed puus, nimelt meie maal kaskedes, loodusjale uue näo ja ilu toowad, siis nimetatakse Maikuud — nimelt Saaremaal — ka meikuuks. „Meiu“ nimi on Sakskeelest tulnud, kus „Maie“ Maikuu kaste ehk kaseoksi tähendab, mis ilustamiseks ehk ehtimiseks pruugitakse, olgu kodu ehk pühade ajal kirikus. — Kiriklikust elust on nimi nelipühikuu tõusnud, sest et nelipühid enamasti Maikuu sisse langewad. Aga mõnikord kannawad nelipühid ka Juunikuu esimeste päewade pääle, juwe alustusele; sest on Maile ka nimi juwekuu antud. Ehk meie wõime ka tõisiti ütelda: Et Maikul juba täis juwi tulemas on, siis nimetab teda rahwas „jui“ ehk juwekuuks.“

— Pärnumaal kuuldatse Maikuu ajemel ka ma i u s e = k u u üteldavat. See ütlemine on oma alustuse vaidlemata katoliku ajast saanud, kus Ladinakeelt kirikus ja kiriklikus elus pruugiti. „Majus“ on Ladinakeeli Maikuu nimi. Aga et rahvas wana Roomarahwa keelt ei mõistnud, siis on nemad wõõra keele sõna „majus“ oma keele kõla järele ümber muutnud, nagu iga rahvas seda wäga tihti wõõraste sõnadega teeb, ja „majusest“ „maius“ =kuu teinud. „Maius“ on tuttaw Cesti sõna ja sünnib omawiiši ka wäga hästi Maikuu pääle, kus kõrne-male tundjale mõnesugust maiust maitsta antakse.

6. **Juunikuu** on rahwakeeli pärna k u u ehk p i i m a k u u. Esimene nimi tuleb sest, et Juunikuul pärnad õitsema hakkawad, mesilaste röömuks ja peremeeste tuluks. Tõine nimi jälle on sest pandud, et lehmad jell kuul kõige enam piima annawad.

— **Jaanikuu** nimi, mis ka sest kuust pruugitakse, on hiljemine kiriklikust elust sündinud, sest et 24. Juunikuu päew Jaanipäew on, oma armsa kiriku-pühaga ja elawa rahwarõõmuga.

7. **Juulikuul** on rahwajuus kaks nime: **H e i n a = k u u** ja **J a a g u p i k u u**. Esimene nimi on heina-tegemisest tulnud, mis jell kuul enamasti toimetatakse, tõine Jaagupipäewast, mis 25. Juulikuu päew on. Jaagupipäew on rahwa elus ja usus mitmet-pidi tähtis päew. Aga sest siin rääkida, ei ole mitte asja.

8. **August** on põllumehele ülitähtis kuu. Tema kogub jell kuul oma palgehigi palka; ta leiab, mis ta külwanud. Sellepärast on Augusti nimi **l e i k u s e k u u**, ehk, nõnda kui lõunapoolsed Cest-lased ütlewad, **p õ i m u k u u**, ehk ka **r u k k i k u u**, sest et rukis Cestlase tähtsam põlluwili on, tihti alles jell kuul leigatakse, aga alati jell kuul uuesti maha külwatakse. Nende nimede kõrwas kuulakse ka nime **m ä d a k u u**, mis niipalju tahab

tähendada, et see aeg rahvausu järel mitmesugust mädanemist kosutab. Pärtlipäewa järel, mis 24. Augustikuu päew on, kutsutakse Augusti ka Pärtli- ehk Pärtelmusekuuks.

9. **September.** Looduse elust on selle kuule kaks nime antud: kanarpikukuu ja sügis- kuu, kanarpiku õitsemisest, mis selle aja iseäraline märk on, ja sügise tulemisest. Kolmas ja tutvam nimi on Mihklikuu, tähtja Mihkkipäewa pärast, mis selle kuu 29. päewa pääle langeb.

10. **Oktoober.** Müüd warisewad lehed puust, sellepärast on selle kuu nimi lehewarisemise- kuu; maapiind on porine ja roojane, sellepärast jälle porikuu ehk roojakuu. Leikus on lõpe- tatud, aga weel peksetakse reht. Sellepärast on see kuu ka rehekuu. Mõisa paigas hakatakse wiina tegema, sest on jälle wiinakuu nimi tulnud. Katoliku ajal peeti 28. Oktoobril Siimonapäewa, sest sai selle kuule Siimonakuu nimi.

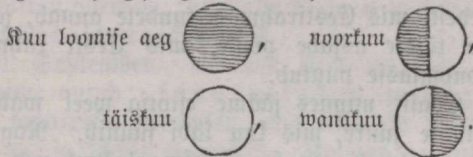
11. **November** toob meie kliimas juba täie talwe, sest kutsub rahwas teda talwekuuks. Katoliku ajast on seesama kuu rahwale kaks tutwat tähtpäewa päranduseks jätnud: Mardipäewa (10. Nov.) ja Kadripäewa (25. Nov.). Nende järel hüütakse kuud ka Mardikuuks ja Kadri- nakuuks.

12. **Detsember.** Selle kuu ainus rahwalik nimi on jõulukuu, ehk, Tartu ja Wõru murde järel, talwistepühikuu, kirikliku jõulu ehk talwistepühi järel, mis sell ajal (25. Detj.) pee- takse. Ristirahwas mälestab jõuluks ehk talwiste- pühiks Kristuse sündimist, aga jõulud ehk talwiste- pühid on meie maal wanemad kui ristiusk. Remad on esialgu päris pagana pühid olnud, talwise pööripäewa pühid, mis Skandinawiaft meile on rännanud, nagu nimi „jõul“ tähendab. Selle jä- rele on ka nimed jõulukuu ja talwistepühikuu wanad,

juba pagana ajast päritud. Enam seletust siin asjast teha ei ole võimalik. Meie lõpetame arutuse nimedest, mis Gesticrahwas kuudele annab, ja pöörame tõiste asjade poole, mis Gesti rahwalikku astronomiasse puutub.

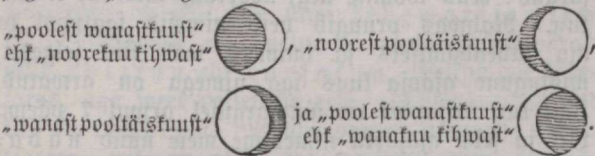
Edasi minnes jääme esiotja veel vähe ajamõõtmise juure, mis kuu läbi sünnib. Nagu terwes maailmas, on ka Gestimaal kuul neli järku, ehk, nagu nüüd Saksakeelest võetud sõnaga öeldakse, neli weerandit, s. o. neljandikku. Gestickeeli on need järgud: Kuu loomise aeg, noorkuu, täiskuu, wana-kuu. Rahwas pruugib neid nimesid igalpool ka aja tähendamiseks ja igamees teab siis selgesti, misfugune ajaosa kuus iga nimega on arwatud. Iga kuu neljandit on ümmargusel arvul 7 päeva pikk ja seda ajajärku nimetame meie nüüd n ä d a l a k s. Aga see nimi ei ole mitte Gesticlaste oma, ta on Wenekeelest võetud (неделя). Gestic peame arvama, et Gesticlased ennevanast nädalat mitte ei ole tunnud, waid kuu üksikuid osasid ainult kuu järkude ehk weerandite järele tähendasiwad. Ses arwamises finnitab meid see asjalugu, et ka Soomlastel nädalale oma nime ei ole. Nemad nimetawad seda ajaosa, mis meie Wene wärki „nädalaks“ kutsume, wana Germaanlaste keelest laenatud sõnaga „wiikko“. Tõiste sõnadega peame siis ütleva, et ka Soomlased esialgu nädalat ei tunnud. Nemad on selle ajamõõdu kas Gootlaste käest ehk Rootsiist saanud, nagu meie oma „nädala“ Wenelest. Aga sellega ei ole mitte tunnistatud, et Gesticlastel ajamõõtmise terawus kuu kohta omaist käest puudub. Sugugi mitte! Wanad Gesticlased jagawad kuud weel peenematesse osadesse kui ülemal tähendatud neli kuu weerandit ehk nädalat ongi. Ainult jagamise ja nimetamise wiis on tõine, kui meie uuema aja inimesed oleme harjunud mõtlema. Gesticrahwas jagab — näituseks Wõrumaal —

kuu kahesjaks jaoks. Esiteks on Võru = Gestlajel ka, nagu mujalgi, iga kuu kohta neli weerandit:

Meid kõiki nimetab tema „pehme ajaks“.

Tõijeks on tema need järgud kõik veel pooleks jaganud ja räägib

Need ajad on rahwauku järele „kõwad ajad“. „Pehme ja kõwa aeg“ on rahwauku wõetud, aga sest usust siin sügawamine seletust teha, wiiks meid praeguse ajamõõtmise asjast kaugele üle piiri. Ma pean piiri pidama ja jätan „pehme ja kõwa aja“ seletuse tõise aja ja koha pääle. Aga ajamõõtmise kohta ei taha ma kokkuwõtmata ja ütlemata jätta, et Gestlase kuuaaja jagamised siis järgmised kahesja osa on: 1. kuu loomise aeg, 2. pool noortkuud ehk noorekuu kihw, 3. noorkuu, 4. noor pooltäiskuu, 5. täiskuu, 6. wana pooltäiskuu, 7. wanakuu ja 8. pool wanakuud ehk wanakuu kihw. Need wahetegemised määravad kuuaega kaunis terawasti ja meie wõime nendega õige hästi rahul olla, olgu ka, et uuema aja inimesed oma aega tähtraamatu järele tõisiti veel terawamine arwawad.

IV.

Kuust ja päikesest rääkides ei wõi meie päikese ja kuu warjutamisest mitte waikida. Meie peame siis ka ette tooma, mis Gestirahwas sest arwab.

Kuu ja päikese varjutamisest on faks arvamist olemas. Saaremaal, wõib olla ka mujal, wõidakse warjutamisest: Päikest ehk kuud puhastata takse. Wõlemad on ju walguse andjad ja lähewad pitkema ajaga tahmaseks. Nagu põlew peerg kordamööda omast jõest lahti peab saama ehk nagu küünalt tema suitsewast tahist peab puhastatama, nõnda peab ka päikene ja kuu omast tahmast puhtaks tehtama. Selle tarbeks tõmbab Wanaija mõlematele warjutamise ajal kätte ette ja puhastab neid kätte taga. Teine arwamine kuu ja päikese warjutamisest on laialisem. Warjutamise ajal wõidakse: Kuud ehk päewa jüüakse. Nimeit Wõru = Gestlased ütlewad: „Suure' musta pääga wagla' sööwä' siis kuud ehk päiwä.“ Tahad ja neid „wallo“ ja nende söömist näha, siis too pang wett muru pääle ja waata senna sisse. Küll ja siis kõik selgesti näed. Ma arwan, et sell rahwas ul oma iseäraline põhi on. Kui päikest täiesti warjutatakse, siis on terve päikene kuu läbi kinni katetud, aga tema ümber on walguse joonte rõngas, uagu wanik. Seda wanikut nimetawad teadusemehed „krooniks“. „Krooni“ pilt ehk walguse joonte nägu on mitmesugune, sedamööda, kudas walguse jooned warjutamise ajal päikest wälja woolawad. Neid jooni arwatawasti nimetab rahwas Wõrumaal „wagluks“, j. o. ussideks, nad on peenikesed ja pitkad. Päikese äär, — ehk wõib olla weel õigemine ütelda: warjutawa, päikest katwa kuu äär —, ei ole selle juures mitte otsekohene, waid tema pääl nähatse täppisid, kõrgusi, plekkisid, mis punakad ehk tumedamad on. Et filma nähes neist walguse jooned warjutamise ajal oma alustuse saawad, neist wälja lähewad, siis on rahwas neid usside päädeks nimetanud. Mis need praegu tähendatud päikese ehk kuu ääre täpid, kõrgused ehk plekid teaduslikult on, sest ei wõi meie siin pitte-

malt arutust teha. See käib meie rahvalikust asjaarutusest eemale. Ma tahtsin seda ainult kinnitada, et rahvausul enamasti ikka oma põhi on, et rahval omawiisi terav tähelepanemine on, olgu ka, et seletamine teadusega kofku ei käi. Mii palju päikese ja kuu warjutamisest Eesti rahwausu järele.

V.

Müüd laseme omas kõnes päikese looja minna ja kuu kumamise kustuda, et taewa tähti tähele panna. Mis teab ja tunnistab Eestirahwas tähtedest?

Tähed taewas on pilt ehk paistmine sest, mis maa pääl on ehk maa pääl sünnib; see on rahwa üleüldine ütlemine. See on üks ütlemata ilus mõte, mis laulitud ja luuletajad mitmetpidi väga kaunisti tarwitada ja piltideks maalida wõiwad. Aga mis tahab rahwas ise selle ütlemisega omast usust ilmutada? Üksikuisi tähtedest arwab rahwausk, et nemad inimeste hingi tähendavad, — heledad ja walusad tähed wägeward, kuulsaid ehk suurte sugu inimesi, tumedad ehk vähemad tähed alamaid inimesi nende seisuse ehk tähtsuse järele. Mii palju kui inimeste hingi maa pääl on, nii palju on tähti taewas. Igal inimesel on oma täht taewas. Sünnib laps ilma, siis tuleb uus täht taewasse juure. Sureb keegi, siis kustub tema täht ära. See täht „langeb“ ja niijugust tähtede langemist wõime meie igal ööl näha. Tähti — juuremaid ja vähemaid — langeb ehk jookseb, kaob ja kustub ju üksijäri, nagu igamees näeb ja teab, sest inimesi sureb ju alati, ülemaid ja alamaid. Mis need „jooksjad“ ehk „lendavad“ tähed iseene-sest ehk tõesti on, teab iga aritud inimene ja meie ei hakka siin neist pakkemalt arutama.

Pääle üksikute tähtede paneb rahwas tähte de ja lku tähele. Mitmed tähed seisawad nõnda üksküise wastu, et nemad ühtekofku mõne iseäralise

wiguri ehk pildi sünnitavad. Teadusmehed nime-
tavad neid salku „tähtede piltideks“. Aga need
pildid ei ole mitte teadusmehete maalitud, waid
palju wanemad kui teaduslik taewatundmine. Nad
on kõige wanemast ajast rahwaste juust päritud ja
tänapäevani ka teaduses pruugitawaks jäänud,
et tähtedest kergemalt aru teha. Taewakaartide
püäl pruugitawad ja aritud maailmas tutwad
tähtede piltide nimed on, nagu aruta juur hulk
muid kultuura asju, Kreeklastelt ja Roomlastelt
päritud, aga Kreeklased ja Roomlased ise on neid
juurest osast hommikumaalt saanud. Need wanad
nimed on osast loomadest wõetud, nagu: karu,
kalad, oinas, sõnn, wähk, lõwi, madu, luik, kotkas
j. n. e., — osast Kreeka ja Rooma mythologiast,
j. o. paganate muinasusust ja muinasjuttudest,
nagu: Herkules, Kassiopeja, Andromeda, Driion
j. n. e., osast on nemad mõne asja ehk inimeje
nimed igapäewajest elust, nagu: kaal, kroon, kaskikud,
neitsit, woorimees j. n. e. Uuema aja teadusmehed
on muinasaja rahwaste eeskujju järele weel mõned
uued tähtede pildid juure lisanud, nii et nüüd kõik
taewas nendega täidetud on. Mis maakera kaardi
püäl maad ja mered, riigid ja rahwaste asutonnad
on, seda on taewakaardi püäl need tähtede pildid.
Neil on omad kindlad paigad ja piirid ja nende
järele wõib iga tähte üles otsida ja leida. Ka Gesti-
rahwal on omad iseäralised tähtede pildid, oma
iseäraliste nimedega. Need on enamisti kõik põllu-
tööst wõetud ja see on tunnistuseks, et Gesti-
rahwal juba wanast ajast saadik üks põlluharija rahwas
on ja põllutööd armastab, mis ka muudu, nagu
teame, tösi ja tutaw on. Tähed taewas on maa-
püälse elu pilt, ütlesime ülemal rahwauju järele;
Gestlaste taewast paistab põllutöö ja maamehe
majapidamine meie püäle maha.

Kuuldagu siis, mis mulle Gesslaste tähtede tundmisest laiemalt teada on saanud.

1.

Tähtsam Gesslaste täht on põhjanael, Saksa-keeli Polarstern. Naelaks nimetab rahvas seda tähte sest, et ta lihtinimese waadates ikka ja alati oma koha pääl seisab, kinni on, nagu nael seinas. Temal ei ole ei ülestõusmist, ei allaminemist ega mingisugust keerutamist. Aga küll käiwad ehk keerutawad kõik teised tähed tema ümber. Tema on taewa wõlwi ehk kummi põhi, nagu igal katlal oma põhjapunkt on. Gess siis ka tuleb, et selle tähe kohta „põhjaks“ kutsutakse. Waatame meie põhjanaela poole, siis waatame põhja poole ja meie anname selle nime „põhi“ ka neile paikadele maa pääl, mis põhjanaela tähe all seisawad. Nii on Gessi nimi „põhi“ sündinud.

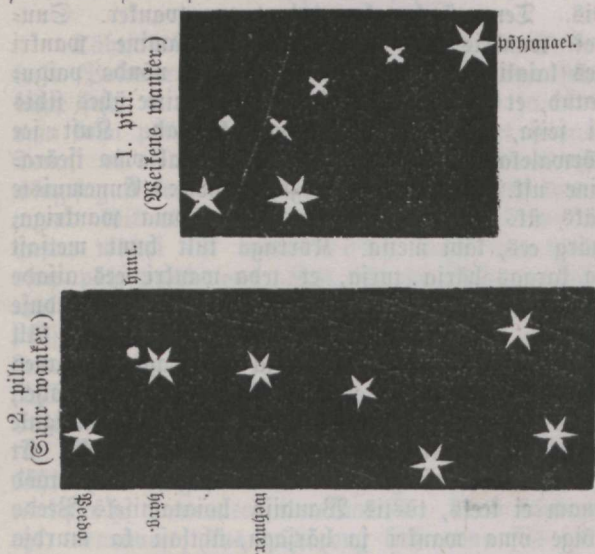
Dma kindla seisukoha pärast on põhjanael rahwale väga tähtsaks saanud. Tema järele määrab rändaja ja laewamees ilmakaaresid. Teab rändaja ehk laewamees, kus põhi on, küll tema siis selle järele ka teab, kus lõuna, kus õhtu, kus hommiku-pool ja teised ilmakaared on. Ta wõib oma reisi ehk sõidu sihti selgesti ja julgesti seada. Kui kunstlikku kompassi weel ei olnud, siis oli põhjanael rändaja ja laewamehe kallis kompass. Nüüdki purjetab lihtne meremees tihti ilma kõige kompassita merelaenetele, põhjanael on tema teejuhataja.

2.

Põhjanaela ligidale kannawad kaks tähtede salka ehk pilti, mis igal pool Gessimaal tutwad on. Need on weikene ja juur wan ker. Neil on kummalgi seitse tähte. Neli tähte on neljanurka seatud, nagu wan kirivattad, esimesed rattad wähe pisemad ja koomal. Kolm tähte rataste ees tä-

hendavad aija ehk wehmert, weolooma ja wantri peremeest. Weiteſe wantri juures on põhjanael wantri peremees, ſeitsmes ja tähtſam täht ſes pildis. Tema ümber keerutab terve wanter. Suures wantris on kolme tähe ſeletamine wantri ees laialijem. Need kolm tähte on nõnda paigutatud, et keskmine täht tõiſe kahega mitte ühes ſihis ei ſeiſa, waid hästi kõrwale kannab. Kuſt ſee kõrwalekandmine tuleb, ſest on rahwal oma iſeäraline uſk. Rahwasuu räägib nõnda: Ennemuiste läks üks talumees, Peedo nimi, oma wantriga, härg ees, läbi metſa. Korraga tuli hunt metſaſt ja kargas härja turja, et teda wantri ees aiſade wahel ära murda. See oli koguni Wanaiſa ſeaduſe waſta. Geſtirahwa uſu järele wõib hunt küll loome, ka tööloome, murda ja ſüüa, aga ei iganes mitte ſiis, kui loom wantri ees ehk aiſade wahel, ſ. o. omas töös ja teos on. Wanaiſa on igale aſjale oma piiri pannud ja ſeaduſe teinud. Et hundid edeſpidi iganes mitte niisugust kurja tööd enam ei teeks, tõſtis Wanaiſa hoiatamiſeks Peedo kõige oma wantri ja härjaga, ühtlaſi ka murdja hundi, taewa laotujele. Hundi rakendas tema nuhtluſeks härja kõrwa wantri ette, ka koormat wedama. Et ſee nii on ſündinud, näeme meie nüüd weel igal ſelgel wõl wantri tähtedeſt taewas. Neli tutwat tähte wantris, mis neljanurka on ſeatud, on neli wantrirataſt. Kolmeſt täheſt wantri ees on eſimine wehmer ehk aiſ, tõine järgmine on härg, kolmas kõige ees on peremees Peedo. Aga keskmine ehk härja kõrwas on weel üks piſikene tähefene, ſee on hunt ehk Wõrukeeli ſuſi. Hunt ehk ſuſi ei taha koormat wedada ja ſiſub metſa poole. Seſt on ſiis tulnud, et keskmine täht ehk härg otſekoheſt joneſt kõrwale on kistud, metſa poole kannab. — Selle rahwajutu järele nimetawad Wõru-Geſtlajed juurt wantrit **P e e d o w a n t r i k s**.

Mõlemate wanrite nägujamaiks seletuseks pane neme nende pildi siin ette, nagu nemad taewa laotusejelt meie filmi paistavad :

3.

Wanrite järgmised oma tutvuse poolest Eesti rahwaelus tähtede hulgas on jõelad. Ma ütlen meelega jõelad, mitte jõel, sest jõelu on kaks: Wana jõel ja uus jõel, ehk pisukene jõel ja suur jõel, ehk nõnda kui ka öelbafse, Moosejese jõel ja Teesuse jõel. Mõlemad seisawad pea ühe kangel põhjapunktist, ümmargusel arwul 70 taewa laiusekraadi, käiwad siis meie filma nähes üsna ühte teed taewa laotusel, tõusewad ühes kohas, jõuawad ühesugusele kõrgusele ja lähewad ühes kohas alla. Minus wahel käigi poolest on see, et uus jõel enne tõuseb, eel käib. Nja poolest on pea wiis tundi wahet. See tähendab :

Wana sõel käib wiis tundi hiljemine, kui uus sõel; tõuseb nii palju hiljemine, jõuab kõige suuremale kõrgusele nii palju hiljemine ja läheb nii palju hiljemine looja. Mäituseks: Tõuseb uus sõel keskööl, kell 12, siis tõuseb wana sõel alles kell 5 hommiku, j. n. e. Mõlemad sõelad on tähtede salgad, kus palju pisutefi tähti koos seisab. Uus sõel on hästi heledam; sest on ka temale nimi saanud, sest mis uus on, see peab ju ikka nägusam ja parem olema, kui wana asi. Wana sõel on wäga tume ja see on otse ime, et Gestlased teda tähele on pannud ja päälegi tähtsaks taewa pildiks tõstnud. Et see aga nõnda on, siis on see tunnistuseks, et Gestlastel läbistiku teraw silmanägemine on. Nimetused Moosese ja Jeesuse sõel on, nagu kergesti aru võib saada, sest tulnud, et ristiusu ajal Jeesuse armuõpetust ülemaks, paremaks, heledamaks arwati, kui Moosese käjuõpetust. Jeesuse nimi anti uuele, heledamale sõelale, Moosese nimi wanale, tumedamale. Mõlemad nimed on siis ristirahwa pandud. Aga mis on need tähtede salgad teaduslikus astronomias? Nut sõela kutsuwad teadusmehed plejaadideks, wana Kreekarahwa nimetamise järele, ehk ka seitse meetähe salgakaks, sest et terawamad filmad seitse tähte siin ära tunnawad, nagu ka Gestirahwa suu ütleb: Seitse tähte taewa sõelas. Wähe nõdremad filmad näewad ainult kuus tähte ja see oli nõnda juba Kristuse ajal, sest üks wana Roomlaste laulik, kes otse Kristuse ajal elas, Ovidius nimega, ütleb ühes omas laulus: „Veldakse küll siin seitse tähte olewat, aga näha on ainult kuus.“ Wanad filmad ei jõua ka neid kuut enam lahutada, nad näewad paljalt walgjat uduplekki. Wana sõela nimi on teaduse keeli prääsepe, see tähendab meie keeli „sõim,“ astja, kust loomad sööwad. Nõnda nimetatiwad wanad Roomlased seda tähtede salga ja teadusmehed on siis selle Ladinakeele nime omaks

wõtnud ja üleüldse pruugitavaks teinud. Et wana sõel Roomlastele, niisamati Kreeklastele, sõime näol filmi paistis, siis on nemad ka kaks looma selle sõime ligi taewa laotujele paigutanud, kes seft sõimeft sõöwad. Need on Rooma- ja Kreekarahwa keeli kaks eeslit. Tõde ehk teaduse poolest on need eeslid kaks heledamat tähte präseepe ehk wana sõela ligi, tõine põhja pool, tõine lõuna pool. Tõist kutjutakse siis ka põhjapoolseks eesliks, tõist lõunapoolseks eesliks. Sõim ise, ehk „wana sõel“, nende wahel on nii pisukestest tähtedest kokku pandud, et ükski waataja film neid üksikult näha ei wõi; kõik kokku aga on terawamale filmale kui walgjas pilw ehk plekk selgesti näha.

Ka siin paneme sõnaga seletujele wanast ja ja uuest sõelast nägujamaks arusaamiseks mõlemate pildid lisats juure:

1. pilt.
(Wana sõel.)

põhjapoolne eesli.
sõim ehk wana sõel.
lõunepoolne eesli.

2. pilt.
(Uus sõel.)

Pääle seitsme tähe, mis rahwasuu uues sõelas äitleb olewat ja mis meie siia pilti üles oleme pannud, on ses sõelas veel palju enam pisemaid tähti olemas, mis ihufilm üksikult enam ei näe ehk mis ainult mõned õnnelijed inimesjed osast näewad, nagu minu õnnis ema nooremal põlweel kümme tähte taewa sõelas ära nägi. Need pisukesed tähed teewad,

et uus sõel waadates taewa laotuselt meile palju kirjumalt filmi paistab, kui nteie paberi pääle pandud pilt. Uus sõel — ehk ütlemine sõel üleüldse, sest wana sõela ei tunta mitte igal pool — on selle läbi kõigis paigus Gestimaal väga tuttav tähtede salk. Sõela keskmine täht — teadusekeeli *Alkyone* nimi — on kõige heledam. Et Gestlased seda tähte ijaaralise nimega tähendaksivad, ei ole mina mitte kuulnud. Wana sõel on ses tähtede pildis leida, mis Kreeklased ja Roomlased, ja nende eeskuju järele teadusjemehed ka nüüdki, vähjaks nimetawad. Uus sõel on oja sõnniks kutsutawast tähtede pildist. Mõlemad pildid on oma käimise poolest selle raja ehk joone pääl, mida ka päikene käib.

4.

Pea pärast uut sõela tõuseb lõunapoolses taewas, aga arvata 20 kraadi madalamas kui sõel, otse taewa poolitaja ehk ekwaatori all, kõige nägusam ja kõige ilusam, sellepärast ka kõigil rahwail tuttav tähtede salk *Drion*. Nõnda nimetasivad seda taewa pilti wanad Kreeklased, nõnda hüütakseteda ka teadusekeeli tänase päewani. Gestirahwas annab selle tähtede pildile hulga nimesid: Lõunapoolsed Gestlased, nimelt Tartlased ja Wõrulased, nimetawad teda foodiks ja rehaks, põhjapoolsed, nimelt Tallinnamaal, wardatähedeks ehk jauatähedeks, Saarlased ridatähedeks ehk ojatähedeks, Rauna-Wirulased odawaks. Nende nimede seletamiseks seame tähtede pildi filmade ette ja tähendame üksikuid tähti nende Kreefakeeli poofstawidega, mis teaduses nende kohta pruugitawad on:

Wäga selge ja nägus on Tarilaste ja Wirulaste nimi, mis nemad selle tähtede jälgale annavad. Tähed α , β ja γ on foot, lõunapooliste Gestlaste tuttav rehepeksmise nõu. Nende tähtede seisukoht sünnitab nähtavasti koodi pildi. Tähed β , δ , ϵ , ζ on reha, tõine rehepeksmise nõu. β ja ϵ on reha wars; δ , ϵ , ζ on reha pidimed ehk piid. Palju lihtsam on pilt, mis Tallinna Gestlased ja Saarlased oma silmabega neist tähtedest sünnitavad. Pildi kolm keskmiist, üheheledat tähte δ , ϵ , ζ , mis teadusmehed wana Kreeklaste ja Roomlaste kujutamise põhja pääl Driioni wööks, Sakslased Jakobi kepiks nimetawad, paistawad meie põhjapooliste juguwendade ja Saare wendade filmist kui paljas rida ehk warras ehk oda ehk sau, s. o. kepp. Selle järele nimetawad nemad terwet tähtede salka ridatähtedeks ehk wardatähtedeks ehk sauatähtedeks ehk ojatähtedeks. Ojatähtede asemel wõidakse ka odatähed. Mõnes kohas hüütakse Driioni wööd ka Kootsiwardaks ja terwet tähtede salka ka Kootsi odatähtedeks, aga ma ei ole semmi mitte selget otjust leidnud, mis neil tähtedel Kootslastega ehk Kootsimaaga tegemiist on. Aga nii palju on arusaadaw, et ka siin naabrirahwaste wastastikune mõjumine üksteise pääle oma õilmid ajab. Sauatähtede üleüldise nime asemel kuulakse Driioni kohta ka nimetust u u e d s a u a t ä h e d. Seda nimetust prungitakse jääl, kus ka „wanu sauatähti“ tuntakse, milledest alamal lühidelt kõne saab olema. Kanna-Wirulaste nimi „odawa,“ Soomekeeli „otawa,“ tuleb ka „oda“=jõnast, nagu

sõnast tera — teraw, sõnast liha — lihaw jünnib, ja tähendab siis sedasama, mis oja= ehk odatähed ütelda ehk filmade ette maalida tahawad. Et nime „odawa“ Gesti ja Soomes ühtlasi leitakse, nimelt et see nimi ka wanus Gesti ja Soome rahwalauludes ette tuleb, jüst wõime arvata, et ta waga wana on.

5.

Tähtede salkadest on need, mis jenni ette oleme toonud, Gestlase filmist kõige tähtsamad ja tutwamad. Põhjanael on Gestlaste kompas ehk kohamöödija, wanakrid, jöel ja wardatähed tema wõime tunnikell ehk ajamöödija, mis aega peenematesse osadesse ära jagab kui päikene ja kuu. Aga pääle nende tunneb rahwas weel kauni hulga tõisi taewapilta, mis nagu tõise klassi pildid wähem nägusad ja wähem tähtsad on. Siiski tahame jün mõned ka neist nimetada, et Gestlaste taewatundmüist täielikumalt filmade ette maalida.

Praegu rääkisime Driionist ja ütlesime, et Gestlased jeda toredat tähtede pilti ka „uuteks sauatähtedeks“ kutsuwad. Aga kus mõned iseäralised „uued“ tähed olemas on, jääb peawad ka nende nimelised „wanad“ kuski omas paigas olema. Nõnda on ka lugu. Wanad sauatähed on see tähtede salk, mis teadusmehed aadleriks ehk kotkaks nimetawad. Nad seisawad taewa poolitaja ligi, aga wähe kõrgemas ehk enam põhja pool kui Driion, mis otse poolitaja all on. Sellepärast on ka wana sauatähtede tee taewa laotusel wähe kõrgem ja pikkem kui Driionil ja tõusewad nemad emmine üles ja lähewad hiljemine alla, — paistawad enam aega taewas meie filmi kui Driion. Aga selle juures peame weel tähendama, et wanad sauatähed uutele sauatähtedele ehk Driionile peatsekohe wastu seisawad, j. o. tõises taewa kaares

leida on. On uued sauatähed hommikus, siis kannavad wanad õhtu poole. On uued lõunas, kõrges paistmas, siis on wanad põhjas, aga juba alla läinud, taewa ääre all, nii et meie neid ei näe, ja jälle ümberpöörduvad. Seft siis tuleb, et mõlemad sauade jälgad ainult ajuti ühtlasi taewas näha on, nimelt siis, kui uued tõusewad ja wanad juba alla lähewad, ehk tõiste sõnadega, kui uued hommikus, wanad õhtus seisawad. Paistab tõine jalk lõunes, siis ei ole tõist sugugi näha, see on siis alati alla läinud. Et mõlemaid tähtede pilita meie maal sauadeks nimetatakse, tuleb sest, et nende kestmised tähed, kummalgi kolm tükki, ühes reas seisawad ja siis kui sau ehk kepp meie filmi paistawad. Driioni kestmised tähed on kõik ühehelelad ja paistawad sellepärast nägusamine. Seftlane arwas sündsaks, neid siis ka uuteks sauatähtedeks nimetada. Wanal saual on ainult kestmine täht täiesti hele, tõised kaks tähte, päälmine ja alumine, hästi tumedamad; tema pidi siis ka rahwa arust digusega wana sau nime alla pandama. Selgemaks arusaamiseks sehkendame ka wanust sauatähte dest pildi seie üles:

Tähed γ , α , β on päris sauatähed, tõised jalgajelsfilised. Kestmine ehk täht α kannab teaduses

ka nime Altair ja on oma läigi poolest esimeje suuruje täht, nagu ülemal wardatähtedes α ja β . Tähtede suuruje klassidest saame pea alamal täielisemat seletust tegema.

6.

Wanust sauatähtedest umbes 30 kraadi kõrge- mal ehk põhja pool, pea nende kohal, wähe pare- male poole kandes, paistab ilus tähtede salt, mis wanad Kreeklased ja Roomlased Lyra'ks nimeta- siwad, Saakslased nüüdki Leier'iks kutsuwad, s. o. „keeltega mänguriistaks“ ehk „kandleks,“ sest seda tähendab niihästi „lyra“ kui ka „leieri“ sõna. Iseäranis heledasti hiilgab siin üks täht, teaduse- keeli Weega nimi, läigi poolest esimeje suuruje täht, hõbekarwa. See täht on selle poolest tähele- panemise wäärt, et tema astronomidese ehk tähe- tundjatele tähtede hiilgust ehk läiki mõdtes mõd- duks on. Tähed, mis Weega heledusega ehk selle ligikaugel hiilgawad, on „esimeje suuruje“ tähed läigi poolest. Neid tähti on terwel taewa laotusel ainult 20 olemas. Gestis ja Liiwis ei nähta neid enam kui 12. Tähed, mis tumedamalt paistawad kui Weega, jagatakse järgimööda, nende paistmise kraadi ehk läikimise jõuu järele, mitmesse suuruje klassi, ifka nõnda, et iga järgmine klass eelkäiwast klassist tumedam on; tõiste sõnadega ütelda: „tõise suuruje“ klassi tähed on meie nähes esimeje klassi omadest wähemad, „kolmandama klassi“ tähed jälle wähemad kui tõise omad jne. Ihu filmaga näeb inimene läbistifku paljalt kuus suuruje klassi, aga pitkfilm toob enam kui 20 klassi nähtawale. Wanas sauas on, nagu ülemal juba ütlesime, keskmine täht ehk Altair, uutes sauatähtedes tähed α ja β esi- mese suuruje tähed. Tõise suuruje tähed on, näit.: põhjanael; suures wanfris tagumised rattad, tõine esimene rataš, ais ehk wehmer, härg ja Beedo; wardatähtedes kõik kolm keskmiist tähte δ , ϵ , ζ ja

päälmine nurgatäht γ . Kolmandamast suuruselt on: suures wantris tõine esimene ratas; uues jõelas keskmine ehk kõige heledam täht, Alfhone nimi; wardatähtedes täht α ; wanas sauas täht γ . Neljandama suuruse tähed on näit.: weikeses wantris aisa ehk wehmri täht ja parema poole esimene ratas. Pahema käe esimene ratas on siin wiindamast suuruselt, nõnda kui ka hunt ehk juhi suures wantris. Veel pisemad, nähtawad tähed käiwad kuuendamasse klassi.

Pärast seda pisukest, aga tähtede tundmiseks tarwilist kõrvalaastumist teaduslikku astronomiasse, katsume jälle Eesti taewast edasi. Lyra tähtede pilt Weegaga on Saaremaal väga hästi tuttav. Säälsed Eestlased on temale nime annud *w a n a d r e i n a d*. Saarlaste keelemurdes tähendawad „reinanad“ kahe rattaga wanfert. Sedamööda on siis see tähtede pilt ka üks iseäraline wanfer taewas, kolmas arwu järele. Tema käib juure wantri taga, aga umbes 15 kraadi madalamas, ehk niipalju enam lõuna pool. Nagu nimi tähendab, on sell wantril ainult kaks ratast, aga oma täis ais ehk wehmer, weoloom ja esiotsas wantri peremees ja see on tuttav Weega täht. Ka siin aidaku pilt asja selgemaks teha:

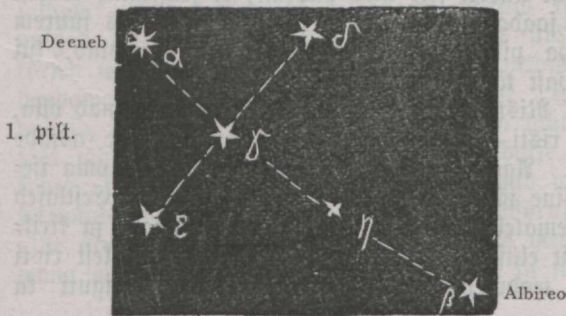
Weega

Terawasti seda pilti tähele panmes leiame, et kahel kombel kahe rattaga wantri wigur wälja tuleb. Esiteks: Täht δ on ais, ζ weoloom, täht α ehk Weega peremees nende ees, tähed η ja θ kaks ratast. Teiseks: Ais, weoloom ja peremees on needsamad, aga rattad on γ ja β . Kumba pilti Saarlased tõesti reinasteks arwawad, ei wõi ma praegu mitte ütelda, sest mull ei ole jenni mitte wõimalik olnud, halja taewa all seisstes ja tähti filmaga tunnistades Saaremaa meeste

eneste käest küsida. Võib olla, et ka nemad mõlemi maalivad. Viisajõna „wana“ selle tähtede pildi nime juures julgen mina nõnda ära seletada, et see wanter oma kahe ratta pärast, tõiste tutwate nelja rattaga taewawanfrite wasta, s. o. piisuse ja juure wantri wastu arwates, nagu puuduline ehk wana näitab olewat. Rahwas on siis sellepärast selle pildile, nagu alandades, nime loonud „wanad reinad.“

7.

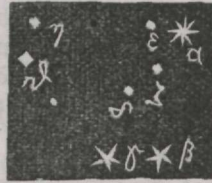
Selljamaal kõrgusel kui wanad reinad, aga mõned kraadid pahemal pool, otse linnutee sees, nimelt sääl, kus linnutee kahte harusse läheb, seisab Gessilaste juur rist, — umbes 20 kraadi sellest madalamas ehk alamas weikene rist, linnutee ääres. Suurt risti nimetawad teadusmehed, ifka wana Kreeklaste ja Roomlaste jälgedes astudes, *Luikets*, weikest risti *delphiniks*, mis ju ijeenesest üks tutaw lõuna merede loom on. Kes neid tähtede pilta tunneb, peab tunnistama, et nende Gestickeelsed nimed wäga sündjad on. Mõlemad on täiesti ristinaolised. Seda näitawad meie pildid, mis seie paberi pääle sehkendame. Et taewa laotusel kõik kergemine üles leida ja selgemine ära näha, lijame ristidele naabritähtede, s. o. wana reinaste ja wana sauatähtede pildid juure, sest need kõik seisawad ühes taewakaares.

2. pilt.

3. pilt.

Weega

4. pilt.

Attair

Esimene pilt on
 siin juur rist. Tä-
 hed α , γ , η , β on
 ristisammas ehk püst-
 puu, tähed ϵ , γ , δ
 risti põikpuu. Kõige
 päälmine täht ehk α
 on esimese juuruse täht
 ja kannab teaduses

Arabiastele nime Deeneb, kõige alumine täht ehk β on
 ainult kolmandama juurusest ja nimetatakse astronoomias
 Albireoks. Teine pilt on weikene
 rist. Tähed γ , β on siin ristisammas, δ ja α põikpuu.
 Saaremaal kutsutakse seda tähtede pilti, nii palju
 kui mina säält poolt saadud teadustest aru olen
 saanud, Noalaewaks, mille juures tähed γ , α ,
 β , δ laew on, aga täht ϵ tema tüür. Kolmas
 ja neljas pilt on juba ülemalt tutwad wanad
 reinad ja wanad sauatähed, mis meie ainult selle-
 pärast uuesti seie üles paneme, et selgemine kõigest
 aru saada. Need tähed on kõik kokku üks suurem
 taewa pilt, mis meile ühtlasi filmi paistab, kui
 taewast tähele paneme.

Ristitähete nimed wõiwad wäga wanad olla,
 sest risti kuju on iseenesest üks üleüldine asjade
 pilt. Aga ristiusu läbi on selle pildile oma ise-
 äraline tähendus saanud. Sellepärast on Eestlased
 mõlematele taewa ristidele usu seisukohast ja kirik-
 likust elust ka tõised nimed annud. Põhusest risti
 ehk teadusmehete delphini kutsutakse paiguti ka

Seesuse ristitähedeks, suurt risti paastu-
tähedeks, suure risti päälmist tähte ehk Dee-
nebit iseäranis küündlakuu=täheks ja suure
risti alumist tähte ehk Albireot iseäranis Paastu-
Maarja=täheks. Misparast ristitähed rahwa-
usus otse paastuajaga, küündlakunga ja Paastu-
Maarjapäewaga ühte on pandud, mõistame fergesti
ära; paastuaeg on ju Kristuse kannatamise mäles-
tus, hakkab küündlakuul pääle ja toob wiimjeks
rahwale katoliku ajast jaadik tähtja Maarjapäewa.

8.

Beega tähe ja suure wantri wahepaigus, aga
mõlemist madalamas, enam taewa poolitaja pool,
jünmitawad kahetsja tumedamat, aga süiski täiesti
selget tähte ühe väga ilusa pildi, mis teadufe-
mehed krooniks nimetawad, sest et need tähed
rõnga näol ringis seisawad ja nagu mõne wüürsti
kroon wälja näitawad. Kõige heledam täht, alu-
mises ääres, on tõiseft suurufe klassift ja kannab
astronomias Gemma nime, s. o. kallis kiwi, sest
ta hiilgab kõigift krooni tähtedeft kõige ilusamine.
Tõijed tähed on neljandamast ja wiiendamast suu-
rujefst. Gestirahwas on selle tähtede pildile omast
põllumehe elust nime annud. Põhjapoolsed Gestila-
jed kutsuwad teda kuhjalawaks ehk kuhja-
pejaks, Wõrurahwas taiwatahrawaks. „Kuh-
jalawa“ ehk „kuhjapeja“ pildis on üffikud tähed
pulgad, mis lawa ehk peja tehes ringis ükstdise
kõrwa maa sisse lüüakse; „taiwatahra“ pildis tä-
hendawad needjamad tähed „tahra“ ehk „tara“
teibaid. Päälmine äär sell taewa pildil on lahtine;
jääb tähti ei ole. Põhjapool Gestis wõldakse selle
kohta: Karjapoißid telmid on mõned pulgad wälja
kiskunud ja lawale augu sisse teinud. Wõrulased
jälle arwawad: Peremees on tahra tehes meelega
jenna augu jättnud wärawaks, kust sisse ja wälja

käia. Kujjalawa ehk taiwatahr paistab pildis nõnda:

Gemma

9.

Kui meie põhjanaelast silmadega sihi ajame ehk joone tõmbame kunni wardatähedeni ehk loodini ja rehani, siis trehwame otse poole tee pääl sellekauni tähtede pildi, mis taewakaartide pääl w o o r i m e h e nime kannab. Tema heledam täht on esimesest fuurusest, Ladinakeeli *Kapella* nimi, s. o. meie keeli „kitš.“ Uga Gesti film ei näe taewa laotusel tähendatud kohas ei woorimeest ega kitše. Gestlane nimetab seda tähtede salka *jõulutähtedeks*, jellepärast, et need tähed jõulu ajal keskööl otse meie pää kohal taewas seisawad. Nimelt öeldakse kõige heledamast tähest *Kapellast*, et tema päris *jõulutäht* on, mis *Petlemma* söime kohal seisab ja *Kristuse* sündimist teada annab. Ennemuiste omal ajal juhatas see täht tarfu hommikumaalt *Tuudamaale* ja *Petlemma*, nüüd äratab ja kutsub tema meid kui truu waht iga aasta *Kristuse* sündimise püha pidama. *Jõulutähtede* pilt on järgmine:

Kapella
ehk päris
jõulu-
täht.

10.

Jõulutähtedeist mõned kraadid paremal pool, otse linnutee sees, on tähtede pilt *P e r s e u s*. See nimi on wana Kreeka rahwausust wõetud ja tänase päewani taewateaduses pruugitawaks jäänud. Gestirahwas nimetab seda tähte küündlapäewatähtedeks.

Meie ei saa mitte eksima, kui meie ütleme, et ka siin, — nagu jõulutähtede juures —, nimi tähtede seisupaigast tuleb. Käesolew tähtede pilt seisab küündlapäewal kellu 6 ja 7 ajal õhtu otse meie päa kohal. Tähtede pilt taewa laotusel on see:

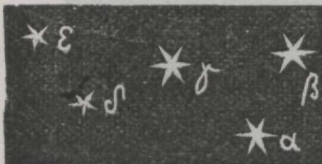

Seesama taewa pilt on tähtedele väga rikas, palju rikkam, kui meie üles oleme sehkendanud. Pääle selle seisab ta otse linnutee sees, nagu juba üllemal sai tähendatud. Sellepärast paistab tema meile kõige kirjumalt filmi. Kaks tähte on tõisest juuruseft: α ja β , kõige heledemad. Esimese nimi (α) on teaduses *A l g e n i b*, tõise nimi (β) *A l g o l*,

mõlemad Arabiakeele nimed. Algaol on sellepoolest imelik, et ta oma läikimist kordamööda muudab; ta on mõnikord tõise suuruse täht, aga ajuti ka haneb tema neljandama suuruseni meie filmist. Mis teadus selle muutmise üle ütleb, peab siin ettetoomata jääma. Tähed γ , δ , ϵ , ζ , on kolmandamast suuruselt, tõised veel pisemad.

11.

Küündlapäevatähtedest jälle paremal pool, aga hästi kõrgemal ehk enam põhja pool paistab tähtede jalk *Kassiopeja*, nagu seda astronomia wana kreeklaste ja roomlaste pärandusest nimetab. Temal on wiis heledamat ja palju tumedamaid tähti, seisab ka linnutee sees. Gestirahwas tunneb ka seda tähtede jalka ja nimetab teda mitme nimega: *Loogatahed*, *wändatahed* ja *wastlatähed*. Nimes „loogatahed“ ja „wändatahed“ saawad otsekohe selgeks, kui meie tähtede pildi filmade ette maalime:

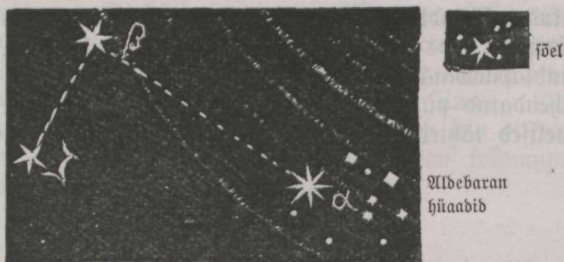

Kui meie ses pildis neli tähte: ϵ , δ , α , β , mis ju filma nähes kaaris seisawad, omas mõttes kõwera joonega ühendame, siis tuleb selge „loof“ wälja. Täht γ on looga rõngas. Alga waatame meie tõijiti selle tähtede pildi pääle, siis wõime ka ütelda: siin on kaks „wänta“. Tõine on ϵ , δ , γ , tõine β , α , γ . Täht γ on mõlemile pöörmise teljeks, aga tähed ϵ ja δ ühelt poolt, β ja α teiselt poolt on käsipidemed. Tähed α , β , γ on tõisest suuruselt, δ ja ϵ kolmandamast. Nimi „wastlatähed“ on katoliku ajal pruugitawaks saanud, kus wastlapäew, jõulu ja küündlapäewa kõrwas, tähtis rahwalik tähtpäew ja püha oli. Nagu

jõulud, kuuendlapäew ja wastlapäew rahwa elus ligistikkü koos seisawad, nõnda ka jõulutähed, kuuendlapäewatähed ja wastlatähed taewa laotusel. Tähendatud pühad on kolmikud maa pääl, nende nimelised tähtede salgad kolmikud taewas.

12.

Disamärgi kombel paneme seie üles, et Gesti rahwas ka ühele tõisele tähtede pildile „wändatähtede“ nime annab. Rahwakeele nimetused ei ole mitte igakord kindlad, waid liikuwad, neid antakse pea ühele, pea tõisele asjale, kui aga asjad kudagi üks tõisele sarnased on. Nõnda on ka tähtede ilmas mõnikord lugu. Tõised wändatähed leiame meie ses tähtede hulgas, mis teadusemehed *j ö n n i k s* nimetawad. See taewa pilt ei ole mitte raske üles leida, sest Gesti silmadega taewa poole waa- dates on meie tuttav suur ehk uus sõel üks oja sõnnitähete hulgast. Pahemal pool sõela, ainult wähe madalamas ehk lõuna pool, seisab kirju ja arwukas tähtede salt, mis wanad Kreeklased *h ü a a d i d e k s*, s. o. wihmatähtedeks nimetasiwad ja mis weel tänase päewani astronomias ja taewa- kaartide pääle selle nime alla on jäänud. Selle jalga heledam täht, esimesest suurusest, punakat karwa, kannab Arabiakeele nime *Aldebaran*. Aldebaranist pahemal pool, aga temast wähe kõrgemal ehk põhja pool, seisawad kaks tähte, mis teadusemehed *j ö n n i s a r w e d e t i p p u d e k s* nimetawad. Tõine on tõisest, tõine kolmandamast suurusest. Kui meie need kaks tähte Aldebaraniga omas mõttes joonte läbi winkli kombel ühendame, siis tuleb wänt wälja. Sehkendatud pilt tehku jälle ka siin asja koguni selgeks:

Täht α on Aldebaran, Cesti pildis pöörmise telg; tähed ζ , β , α on vänt, mille käsipide ζ ja β on. Eõela näeme meie pildi paremal pool.

13.

Pääle ülemal ettemaalitud tähtede falkade on Cestirahwal veel mõned tähtede pildid taeva laotusel. Minu wanawara materjaalis nimetatakse, näituseks, Saaremaalt piiriaeda ja sirkliit, Wiedemanni sõnaraamatus leiame sirkitähti ja Radriõela. Ise oma kõrwaga ei ole ma neid nimesid jenni mitte kuulnud; seletused, mis nimele ülesandjad neist on annud, on puudulikud, nii et nende järele mitte selget otjust ei wõi teha, misjagused tähed ehk tähtede falgad taewas nende nimetuste alla käiwad. Ma lõpetan siis siin tähtede falkade arutuse ja räägin veel mõne sõna üksikutest tähtedest, mis Cestirahwas iseäralise nime alla pannud.

14.

Üksikutest tähtedest on kõige tutwam ehk foidutäht, teadusekeeli Weenus. On ta õhtu näha, siis kutsutakse teda „ehatäheks,“ paistab ta hommiku, siis on ta „foidutäht“ ehk „foiwalgetäht.“ Oma väga heleda läikimisega on ta rahwale igal

pool, nagu rahvas ütleb, üks „lõbus ja armas täht, toob rõõmu südamesse.“ Ta on „kõikide tõiste tähtede peremees ja kuningas.“

15.

Lõunatäht ehk lõunawaht täht on üks täht, mis Saarlaste ütlemise järel „lõuna all on, nagu põhjanael põhjas.“ Ma tunnen seda nime ainult juujõnaga kõnelemisest ja üleskirjutatud wanastwaraft. Halja taewa all ei ole mulle keegi seda tähte näidanud. Sellepärast ei wõi ma mitte selgesti ütelda, misjugune täht see tõesti on. Et ta rahwa ütlemise järel otse lõuna all ja põhjanaelale jarnane on, nõnda lõunat näitab kui põhjanael põhja, siis wõib ta olla kas esimese suuruse täht Antares ehk sellesama suuruse täht Zomalhaut, mis mõlemad väga madalas lõunases taewa ääres paistawad, juwe yödel, esimene enam fewade poole, tõine enam jügise poole. Kumbagi ei ole kaua näha, sest et nad madalas käiwad, jellepärast pea pärast ülestõusmist jälle ruttu alla lähewad. Alga otse selle läbi juhatawad nemad waataja silma lõuna poole ja wõiwad mõlemad lõunatähed olla. Täit selgust peab edespidine uurimine tooma.

16.

Drjatäht on igal pool tuttaw. Tema teaduses pruugitaw nimi on Siirius. Ta seisab koodist ja rehast pahemat kätt, aga madalamas ehk enam lõuna pool, käib sedamoodi alati koodi ja reha taga. Oma läikimise poolest käib ta kõigist muist kindlasiit tähtedest üle, on nelikord heledam kui Weega, pea eha ehk koidutähe wääriline. Waadates leiab iga film teda ekfimata, kui meie reha

pidimetest otjekohese joone pahemale poole, taewa äärt wasta pooles wiinklis, tõmbame. See joon trehwab täiesti orjatähe pääle. „Orjatäheks“ nimetab rahwas teda sellepärast, et wanarahwa jutu järele orjapõlwe ajal siis alles orje tööst lahti ja koju lastud, kui see täht tõusnud ehk paistma hakkanud. Nagu astronomia tundjad teawad, ei tõuse taewatähed aasta läbi mitte ühel ajal, waid iga kuu tagant kaks tundi waremine kui möödaläinud kuul. Orjatäht ehk Siirius, näituseks, tõuseb ümmargusel armul rehkendades, Augusti kuus kell 4 hommikulsel ööl, Septembri kuus kell 2 ööse, Oktoobril kell 12 ööse, Novembril kell 10 õhtu, Detsembril kell 8 õhtu, Jaanuaril kell 6 õhtu. Selle järele võime siis ära mõista, kudas rahwauju järele wanal ajal orje lahti lasti: Kõige kibedamal tööajal, s. o. leituseajal, alles hommikulsel ööl, sügise keskööl, talwel õhtu. Muidugi ei tohi meie arvata, nagu oleksiwad orjatähe tõusmise tunnid tõesti mõdt ja määr olnud orjade lahtilastmise ajale. Rahwauks on sellesarnaste asjade poolest ikka luuletuse laps ja piltlikult ära mõista. Rahwas ei taha ka praeguse orjatähe usuga muud ütelda kui seda, et orje väga hilja tööst wabastati, seda hiljemine, mida raskem ja kibedam töö oli. Mitte ihandad ei halastanud waeje orja pääle, waid Jumala loodud talw, sest talwel on põllumehe elus tööd vähem. Siis lasti ka ori waremine lahti, nagu siis ka orjatäht waremine tõuseb. Aga jätame mõtete arutuse orjatähest nüüd kõrwale ja maalime ka siin, tähtede täielisemaks tundmiseks, orjatähe enese filmade ette:

Root ja reha.

Pilti tuleb põigiti waadata.

17.

Nime poolest väga tuttav on puhtetäht, sest jeda nime kuulufe laialt rahvasuus. Aga misjuguſe tähe päralt ſee nimi taewa laotufel on, ei ole ma ſenni weel täieſti ſelgeks jõudnud teha. Minu wanawara materjaalis Saaremaalt veldafje ſeft täheſt: „On erk punane, wilgub mitmet farwa, talwe näha, juwel ei näe, tõuſeb enne foidutähte.“

Tõine Saarlane ütleb wanawaras: „Du ere punakas täht, mis enne walget koidukohalt tõuseb. Tema nimi tulnud sest: kui naesed Jeesuse ülestõusmise päewal Jeesuse haura juure läinud hommiku puhte ajal, siis on see täht paisunud. Eesti rahwas on selle mälestuseks temale nime annud „puhtetäht.““ Mõned arwawad, puhtetäht olewat koidutäht. See arwamine ei wõi õige olla, sest rahwas teeb selget wahet koidutähe ja puhtetähe wahel. Aga rahwa omad tunnistused sest tähest, nii palju kui mina neid olen kuulnud, on segased, nii et nende järele wõimata on, tähte selgesti ära tunda. Wõib olla, et puhtetäht rändaw täht Mars on, sest see on punakas ja käib sedasama sihti mööda kui koidutäht. Selget otjust wõib siis alles teha, kui keegi tähte taewa lootusel näidata wõib, aga niisugune näitamine on ainult ajuti ja õnnelikul juhtumisel wõimalik. Peame ära ootama, kummi tulewik aja ja õnne toob ja meie puhtetähest täie selguse saame.

18.

Üksikuteft tähtedeft jaagu wiimjeks weel kuusulane nimetatud ja taewatundmise sõbradele tutwaks tehtud. Sellega on oma iseäraline keeruline lugu. Tähe nimi on üks igalpool ja tuttaw igalpool ja rahwas arwab tihti, et ka sellenimeline täht üks ja ainus on, mis alati kuuga ühes käib, pea kuu eel, pea kuu taga, pea kuust kaugemal, pea temale ligemal. Nagu iga aritud inimene teab, ei ole kuul niisugust kaaslast ehk kaasikäijat olemas. Mis on siis kuusulane, keda rahwas igas maas konna tunneb ja sõrmega näitab? Tõe poolest antakse seda nime mitmele heledale tähele, kui tema aga kuu ligi on. Need tähed on osast kindlad tähed, osast rändawad tähed. Rändawaißt tähtedeft wõime meie selgesti nelja uäha: Weenußt, Marssi,

Jupiteri, Saturni. Kolm viimist neist võivad ajuti kõik kuusulased olla, nad käivad läbistikkü kõik kuuga ühel silhil ja seisavad mõnikord kuu ees, mõnikord kuu taga, pea ligemal, pea kaugemal kuust. Weenus rändab küll ka sedasama sihti mööda, on ka kuule mõnikord üsna ligi, aga tema on oma paistmise heledusega ise peremees, käib ka meie silmist oma iseäralist kombet mööda, sellepärast ei ole ma iganes kuulnud, et keegi eha- ehk koidu- tähte kuusulaseks oleks nimetanud. Ta on oma iseäralise nime all igale lapsel tuttaw ja ei tarwita mingijugust teist nime, kõigewähemalt sulase nime. Kindlalt tähtedest võivad omal ajal ja omas kohas kõik kuusulaseks saada, kui nad aga heledasti paistavad ja ühtikult kuu ligi seisavad. Nimitelt jaawad selle nime esimese juuruse tähed Aldebaran, Prokxon, Regulus, Spica ja Antares. Gesti rahwa- usk kõikide nende tähtede kohta, mis kuusulaseks nimetatakse, on see, et kuu peremeest ja sulaseniime- line täht sulast meile ette maalib. Ligineb kuu- sulane kuule, siis on waesed ajad ja sulane otsib peremeest; aga lähneb kuusulane kuust enam ja enam eemale, lahkeb temast, siis tulewad paremad ajad, sest sulasele ei ole peremeest enam tarwis, ta saab ka temata ilusasti läbi, ta lahkeb temast. Meie näeme ka siin, kuidas kõik Gestirahwa tähtede tähelepanemine ja tundmine põllumehe tööga on ühendatud ja Gestlane päris ja loodud põllumees on. Sulase nimi käib ju Gestikeeles kõige päält põllumehe teenija pääle.

Teadus teeb wahet „kindlate“ ja „rändawate“ tähtede wahel, nagu tõsine asjaolemine jeda nõuab ja meie ka praegu ülemal rändawalt ja kindlalt tähtedest oleme rääkinud. Gestirahwas jeda wahet

ei tunne ega tee. Rahwafilmiist „käiwad“ ju kõik tähed, nad tõusewad ju kõik omal ajal ja lähewad kõik omal ajal alla. Nad on siis kõik, kui nõnda ütelda tahame, „rändajad tähed.“ Aga siiski on rahwas ka väga hästi tähele pannud, et mõned tähed püüa oma kordamöödse tõusmise ja allaminemise ka weel teisiti liiguwad; nad ilmuwad ootamata pea siin, pea jälle, ja kaowad siis jälle ära. Kindlat seijukohta neil teiste tähtede hulgas ei ole. Need on teadufemeeste „rändawad tähed.“ Rahwas nimetab neid „iseäralisteks tähtedeks.“ Nemad tähendawad rahwauku järele ikka, kui nad ilmuwad, midagi iseäralist ehk kuulutawad midagi ette: tähtsaid sündimusi inimeste elus, sõda, nälga, põuda ehk muid õnnetusi. Neid iseäralisi tähti ehk rändawaid tähti näeme meie, püüa ehk ja koidutähe, mida rahwas teistest iseäralistest tähtedest lahutab, ainult kolm, nagu juba ülimal veldi. Need on: Mars, Jupiter, Saturn, mis kõik heledasti paistawad, nimelt siis, kui nemad kesköö ajal kõige kõrgemas seijawad. Teisi rändawaid tähti meie ilma pitkasilma abita ei näe. Need kolm tähte on siis Cestirahwa „iseäralised tähed.“ Aga rahwas ei tea mitte, et neid ainult kolm on. Rahwas arwab, et nemad igakord, kui nähtawale tõusewad, uued ehk iseäralised tähed on, Wanaija jaaditud ehk kuulutajad; neid võib siis ka aruta palju olla ja mitmejuguksid. Nimelt paistawad need „iseäralised tähed“ siis rahwale silmi, kui neid kats korraga ilmub ja nemad ligistiku seijawad. Siis on ikka, ütleb rahwas, juuri asju ilmmas ehk olemas. Selle usule annawad mõnikord ajaloolised sündimused täit kinnitust ja see kinnitus sejab siis põlwest põlweni. Ma wöin omast elust selle kohta kenna näituse ette tuua. Aastal 1877 jüügie Septembri kuus, — ma olin siis õpetaja Liwimaal Dtepää kihelkonnas —, sõitsin

mina korra Wõnnu kihelkonnast piibliühalt Põlwa
taudu koju Otepää poole. Tee pääl käisin tutwas
ja armjas talus külas. Külasje jaamisel oli õhtu
kätte jõudnud, taewas oli koguni selge ja tähed
paistsiwad, sirasiwad ja wilkusiwad kaunimal kombel.
Et ma noorest põlwest saadik juur astronomia sõber
olin, siis oliwad ju tee pääl minu silmad ikka
taewa poole pöördud. Ma terwitasin tutwaid
tähti ja nemad terwitasiwad mind kui sõbra. Küla-
sõbra õue jaades oli, pärast jüdamelikku jällenäge-
mist, minu esimene küsimine: Kuule, armas Mihkel,
kas ja tunned neid kahte taewatähte, mis praegu
nii heledasti sinu koha kohal paistawad ja üsna
kõrwa seisawad. „Miks ei,“ wastas Mihkel,
„need on Wenelane ja Türklane. Nad sõdiwad
ju praegu tõine tõisega. Sellepärast on nad nii
ligi tõine tõise kallal.“ Mis tahtis minu sõber
Mihkel sellega ütelda? Ta tahtis ütelda, et need
tähed, mis minu küsimuse siisu oliwad, Wene-Türgi
sõda tähendasiwad, mis siis sõditi. Tõine hülgaw
täht oli rahwa arwust Wenelane, tõine Türklane.
Eialgu oliwad mõlemad tõine tõisest eemal, kange-
mal. Rahwas ütles: Sõda hakkab! Pärast jeda
liginesiwad mõlemad tähed enam ja enam tõine
tõisele. Rahwas ütles: Sõda läheb kange-
maks. Wiimati lahkusiwad tähed tõine tõisest
pittkamsi. Siis ütles rahwas: Sõda läheb otja.
Rahu tuleb. Aga mis oliwad need taewa sõdijad
tõe poolest? Need oliwad kaks rändawat tähte:
Mars ja Saturn. Nagu astronomid teawad ja
tõendada wõiwad, oliwad sügisel 1877 need kaks
tutwat tähte maa päält waadates väga ligi tõine
tõise kõrwas, nimelt oli Mars siis iseäranis ligi
meie maakerale, nii et ta heledamal kombel hülgas.
Tema oli siis ka Wenelane, kes wiimati wõitis,
ja Saturn oli Türklane, kes taganes ja kaotas. Nii
waatab Gestrirahwas rändawate tähtede pääle ja

jell waatamisel on oma waim ja terawus sees, mis küll mitte teadus ei taha ega wõi olla, aga mis siiski meie täit tähelepauemist ära teenib. Tulge laulikud ja luuletajad! Wahest leiate siit nut siju oma salmikutele.

20.

Wiimseks nimetame weel s a w a g a tähti. Need on astronomidelegi enamisti ifka kogemata külalised ja panewad, kui ilmuvad, taewa laotuse uurijad kihijema, nagu mõni wõõras asi sipelgaid nende pesas. Rahwale, ka Gesticrahwale, on sawaga tähed igal ajal ehmatujeks ja hirmutajaks olnud. Et nad etteäraarwamata, äkki tulewad, ja siis pea juutumaks jälle ära kaowad, paistes juurt jaba taga näitawad, nagu tulist mõõka, mis muil tähtedel jugugi ei ole, siis peawad nemad, — nõnda mõtleb rahwas —, aruldasi ja juuri asju tähendama ehk ette kuulutama. Kõige enam ustakse, et sawaga tähed juurte sõbade eelkäijad ehk ettekuulutajad on. Wanaisa tahab inimeselapsi maa pääl karistada ja näitab taewast tulist witsakimpu. Kui aastal 1858 sügise Donati juur sawaga täht arwata kolm kuud suure heledusega taewas paistis, — küll wanimad inimesed jeda weel väga hästi mälestawad —, siis oli külade paigus mitmel pool ka inimeste kartus ja asjade ootamine väga juur. „Mis saab nüüd tulema?“ Nõnda küsis siis mõnigi eidekene warijedes. „See täht oma määratuma sawaga kuulutab wististi, et wiinne päew tuleb,“ kosteti mitmest juust. Wiinne päew ei tulnud seekord küll mitte, aga see wana rahwaust, et sawaga tähed juured prohwetid on, on tänase päewani jäänud.

VI.

Armjad kuuljad! Sellega lõpetan seekord oma arutuse päikesest, kuust ja taewatähtedest, nagu

nemad wanast muinajest ajast jaadik Gesti laje filmi ja südamesse paistavad. Laiemad ja sügavamad uurimised jäägu teadusjõu osaks. Aga lõpusalmi ei taha mina oma kõnele mitte juure lihamata jätta. Wanad Eesti rahwalaulud laulavad pääle tuhande tõise asja ka päikejest, kuust ja tähtedest. Nii on siis kõigil kolmel oma jalm ja meie praegusel kõnel sellega kolm lõpusalmi.

Rahwalauludes astuvad päikene, kuu ja täht meile kui „hingelijed“ ette, nimelt kui „peigmehed“, kes ilusjat „ilma tütar“ kosjivad. „Ilma tütar“ on wanas Gestlaste ja Soomlaste paganausus üks tuttav jumalik neiu, kellest Wõrulaste ja Setu keste laulud paljugi laulavad. Tõiste maakondade lauludes Gestlaste maal ei tunta „ilma tütre“ nime mitte, aga see jumalik neiu ise on ka neis maakondades igal pool tuttav. Teda nime tatakse jääl „Salmeks“. Salme nime all on ka Dr. Kreuzwald ilusa „ilma tütre“ oma Kalewipoja laulu sisse salminud. Mis ehk teaduse uurijad „ilma tütre“ ja Salmest laiemalt ja sügavamalt ütelda wõiksid, seda ei taha meie siin edasi arutada. Meie jätame jutu jumalikust neitsist ja tema pruudi ilust eheteist jätkamata, — see ei käi praegu meie ettevõtmise ja ettekandmise alla; meie tahtsime ju ainult seda oma kõne lõpusalmiks koosolijate kõrwa kuulda ette tuua, mis rahwalaul tema kolmest peigmehest: päikejest, kuust ja tähest, luuletab. Wiru maal lauldakse kolmest kosjaloost, nõnda kui juba õnnis Pärnu õpetaja Rosenplänter aastal 1818 trükki on pannud *), sell wiisil:

Salmel tulid kolmed kosjad:
Üks oli kuu, tõine päewa,
Kolmas tähti, poisikene.

*) Waata: Rosenplänters Beiträge XI, lhf. 138 jj.

Tuli kuu, poisikene,
Viiekümmenel hobusel,
Kuuekümmenel futsaril.
Salme hüüdis aidastana,
Kõneles kivihojasta:

Ei mina kuule lähe!
Kuul on kolmi ammetida;
Korra tõuseb koidikulda,
Wahel päewa weerangulla,
Korra päewa tõusangulla.

Tuli päewa, poisikene,
Viiekümmenel hobusel,
Kuuekümmenel futsaril.
Salme hüüdis kangelst wasta:

Ei mina päewale lähe!
Päewal palju wiisijäda:
Palawasti paistab päewa,
Heledasti heidab ilma;
Kui on hele heinaaega,
Siis ta wihmada wihistab;
Kui on kallis kaera külwi,
Siis ta pöudada pöristab,
Kaera külwije kaotab,
Dbrad põllule põletab.
Linad liitis liiwakuje,
Herned wao waele,
Tatterad toa tahaje,
Läätsed käänas kändaaje.

Tuli tähti, poisikene,
Viiekümmenel hobusel,
Kuuekümmenel futsaril.
Salme hüüdis aidastana:

Talli wiige tähe hobune,
Tähe lauku latterije.

Andke ette heinusida,
Randke ette kaerusida,
Peitke peenije linuje,
Katte laia kanga alla,
Silmad siidije magama,
Kabjad kaeraje lebama.
Ise tähte istutage
Ette see ihutud lauda,
Taha see tahutud jeina,
Mlla pinki pihlakane,
Ette need road rohised,
Peale pipparad paremad.

Mispärašt täht peigmeheks wasta wõetakse, ei
üttele siin Wiru laul mitte. Aga Wõru laulud üt-
lewad seda selgesti:*)

Tähti olli täüsi mie si.

Dr. Kreuzwald laiendab seda põhjusemõtet
Kalewipojas I. 262—265 weel nõnda:

Tähel on sirewad filmad,
Meelemõtted mõlkumata;
Täht ei raiska wiljategu,
Ega riku ruffileikust.

Mis on nüüd nende lõpujalumide päris siju? Mis
on Gesticahwa otsus wana usu seisukohast päewa,
kuu ja tähe kohta? See otsus on kaunis küll.
Pisukene täht wõidab, tema saab Salme ehk „ilma
tütred“ abikaajaks. Päew kõige oma paistmise ja
kuumamisega ja kuu kõige oma kumamisega peab
taganema. Mispärašt peawad nemad taganema?
Nad on heitlikud, muutlikud. Täht üffi on kindla
ja kõikumata loomuga. Olgu küll, et ta pisukeselt

*) Waata: Wana faanel I fogu lht. 198 ja 298.

paistab, aga ta on ikka üks ja seejama, tema pääle võib julge olla, teda võib usaldada, tema on ustav, truu.

Armjad kuuljad, armjad Gesti nooredmehed ja noortemeeste sõbrad! See on üks väga tähtis mõte, mis meie ejiwanemad meile päranduseks on jätnud. Kindlus ja ustavus on tõesti kallid asjad. „Ole ustav surmani, siis tahan ma sulle elukrooni anda,“ ütleb meie Õnnistegija (Joan. ilm. r. 2,10) ja apostel Paulus kirjutab: „Majapidajate käest küsitakse, et igauks peab truu olema“ (1. Kor. 4,2). Meele kindlust, jüdame truuvust, täit mehe loomu õpetavad meile ka meie Gesti ejiwanemate mälestused. Olgu siis need mälestused meile armjad ja kallid. Aga veel kallim ja kasulikum on, kui meie selle ustavuse õpetuse omas jüdames ja elus elavaks teeme ja tööks ja tõeks ümber muudame.

Suguvennad! Olgem ustavad kõige päält oma Jumalale, kelle vägevaid loomise tööksid meile ka tänases kõnes oma viisi tähele oleme pannud. Tema seadused on kõikumata ja wankumata. Ka meie elu põhi olgu kõikumata ja wankumata ristiusk. Siis seisame meie kindlasti ja saame auusasti omad eluülesanded täitma igas ametis ja seisuses. Olgem ustavad oma kõrgele Keisrile, kelle vägeva kaitsemise all meie elame, ja kindlad tema seaduse sõnawõtmises. Siis kasvame armus Jumala ja inimeste juures. Olgem truupid oma ejiwanematele ja Gesti rahwusele, et meie seda Jumalast jagatud pärandust mitte läätseroa eest ära ei müü ja neljandama käsu õnnistusest ilma ei jää. Olgem truupid koguduse liikmed, siis saab meie Gesti elu siin juures riigi päälmmas kosuma ja wilja kandma, ajalikus ja waimulikus elus. Gesti nooredmehed! Olge ustavad ka oma Noortemeeste Seltile, kelle lõbusat pidu meie täna peame, ja jääge truupid

tema auusaile sihtidele. Noore põlve käes on tulewik ja tema õnnistus. Ja Eesti neid, kes teie ka täna külaliste kombel meie meeste pidule olete tulnud! Tuluvad teile ka korra kosjad koju, siis ärge waadate mitte peigmehe wiiekümne hobuse ja kuuekümne kutsari pääle, ärge laske endid mitte petta päikese palawusest ega kuu fumamisesi, waid waadate, kas teie tahtja on „täisi meesi,“ „kelle mõtted mõlkumata,“ „kes ei raiska wiljategu, ega rifu ruffileikust.“

Lõpusõna.

Kõnele küll wististi keegi eeskõnet ei soovwi, aga lõpusõna olgu siiski lubatud. Nii lijan ka mina siin omale praegu kuulnud kõnele mõne sõna juure.

Et teeks palun armast lugijat, mulle andeks anda, et ma enamisti kõigist ettetoodawaišt asjust liig lühidelt olen rääkinud. Mõnigi oleks ehk laiemat seletušt soovwinud ja mitmest asjast oleksin mina ka palju laiemine arutušt teha wõinud. Aga igale kõnele, mis kuski jeltsis peetakse, on omad piirid pandud. Minu praegune „Cesti astronoomia“ on ka peetud kõnest wälja kaswanud ja pidi siis kõne piiride sisse jääma, ta ei tohtinud liig pitkaks wenida. Pääle selle sooviti mitmelt poolt, kõnet ajalehes ilmutada. Mulla ei olnud jellele midagi wasta panna ja kõne on siis ka „Postimehes“ esialgu trükitud. Aga seitungis sügawamaid teaduse asju seletama hakata, on alati kahewaheline ettewõtmine. Üksikud seitungi lugijad wõtawad küll asjast täiesti oja ja saawad aru, suur hulk aga tüdineb lugedes ära. Tüdimušt ei tahtnud ma kellelegi koju saata.

Et teie teks tähendan, et praegune kõne ainult ühe suurema ja laialisema kirjatušt eelkäija on, mis ma edespidi loodan kirjutada ja ilmutada wõiwat. Et see wõimalikult täieline ja igapidine saaks olema, siis palun armušt ja auušt suguwendi, nimelt

kõiki wanawara sõbru ja forjajaid, mulle veel materjaali saata, mis keegi „Eesti astronomia“ asjust, nagu neist siin kõnes on arutatud, teab ja tunneb. Rahwajuu võib veel palju lisa tuua. Seda wõin ma julgesti loota, kui ma selle pääle mõtlen, et praeguse kõne materjaal kolmneljandikult minu oma suuga küsitud ja minu oma kõrwaga kuulnud on, ainult üks neljandik on saadetud wanawara materjaalilt saadud, ijeäranis auustatud juguwenna C. Ullas'e üleskirjutustest Saaremaal Karja kihelkonnas, keda ma siin awalikult ja südamelikult tänan. Kui mulle ainult kümme Ullas't materjaali muretsemise poolest abits tõuswad, siis wõime edespidi koguni tõije „Eesti astronomia“ jalule seada ja ilma läkitada. Sündigu see!

Kolmandaks ja wiimseks palun, üht pahan dawat trükiwiga ses kõnes ära parandada. Lehekülg 20 rida 8 ülewalt lugeda, seisab nõnda trükitud:

„poolest w a n a s t kuu s t“
ehk „noorekuu kihwas t“

jelle ajemel peab seisma:

„poolest n o o r e s t kuu s t“
ehk „noorekuu kihwas t“

Nagu igamees näeb, on ütlemine „wanastkuust“ siin wõõriti, peab loetama „noorestkuust.“ Postimehe lisalehes on õieti trükitud.

Ainete ehk asjade nimekiri.

(Numbriid nimede taga juhatawad lehekülgede pääle, kus aineid ehk asju nimetatasse ehk kus neist seletust tehakse.)

<p style="text-align: center;">A.</p> <p>aadler (tähtede jalk) 31. aasta 8. ais (täht) 25. 26. 34. a jam dõtmine 7 jj. 13. 19. ajastaig 8. Albireo 35. 36. Aldebaran 41. 42. 47. Algenib 39. Algol 39. Alkyone 29. Antares 43. 47. April 16. Attair 33. August 17.</p>	<p style="text-align: center;">F.</p> <p>Fomalhaut 43.</p>
<p style="text-align: center;">D.</p> <p>Deeneb 35. 36. delphin (tähtede jalk) 35. Detsember 18. Donati täht 50.</p>	<p style="text-align: center;">G.</p> <p>Gemma 37. 38.</p>
<p style="text-align: center;">E.</p> <p>eeslid (tähed), põhja- poolne ja lõunapoolne 28. ehatäht 42. 47.</p>	<p style="text-align: center;">H.</p> <p>hangekuu 15. heinakuu 17. helmekuu, helmkuu 14. hundid 15. hundikuu 15. hunt (täht) 25. 26. härg (täht) 25. 26. hüaadid 41. 42.</p>
<p style="text-align: center;">I.</p> <p>ilma tütar 51. inimeste hinged 22. iseäralised tähed 48.</p>	<p style="text-align: center;">J.</p> <p>Jaagupikuu 17. Jaanuuar 14. Jakobi kepp 30. Jeesuse ristitähed 37. Jeesuse sõel 26. 27. jooksjad tähed 22.</p>

Jupiter 47. 48.
 Juulikuu 17.
 Juunikuu 17.
 jõul, jõulud, jõulu-
 pühid 18.
 jõulukuu 18.
 jõulutähed, jõulu-
 täht 38.
 Jürikuu 16.
 Jüripäew 8. 9.

R.

Radrinakuu 18.
 Radrišöel (tähed) 42.
 Kalewipoja sõit maa-
 ilma otja 5.
 kanarpikukuu 18.
 Kapella 38.
 Kasjiopeja 40.
 kewade 9.
 kindlad tähed 47.
 firikufiskujad 11.
 foidutäht 42. 47.
 foot ja reha (tähed)
 29. 30. 45.
 fofkas (tähtede jalk) 31.
 kroon (tähtede jalk) 37.
 kuhjalawa, kuhjapeja
 (tähtede jalk) 37. 38.
 kuu 10 jj., ajamõdtjana
 13, f. kihwakene 12,
 f. loomine 12. 19 jj.,
 f. muutmised 12, f.
 plekid 11, f. puhasta-
 mine 21, f. rahwa-
 lauludes 51 jj., f. sõb-
 mine 21, f. tõrwa-

mine 11, f. warjuta-
 mine 20 jj., f. wee-
 randid 12. 19 jj.
 kuude nimed 14 jj.
 kuude pitkus 13.
 kuusulane (täht) 46.
 kõwa aeg 20.
 küündlakuu 15.
 küündlakuutäht 37.
 küündlapäew 10. 15.
 küündlapäewatähed
 39.

L.

langewad tähed 22.
 Laurits 10.
 lehehakkamijekuu,
 lehekuu 16.
 lehewarjemijekuu
 18.
 leier 33.
 leikujekuu 17.
 lendawad tähed 22.
 lihawõttekkuu 16.
 linnukuu 15. 16.
 linnutee 35.
 loogatähed 40.
 luige, luif (tähtede
 jalk) 35.
 lyra 33.
 lõunatäht, lõuna-
 wahetäht 43.

M.

maa 5.
 mahlakuu 16.
 Mai 16 jj.
 maiujekuu 17.

majus 17.
 Manala 5.
 maod 7.
 Mardikuu 18.
 Mars (täht) 46. 48. 49.
 Martis 15.
 meiu 16.
 meikuu 16.
 Mihklikuu 18.
 Mihklikäew 9.
 Moosese jõel 26. 27.
 mädaflu 17.

R.

nelipühikuu 16.
 Roalaew (tähtede jalk)
 36.
 noorkuu 19 jj., noore-
 kuu fihw 20, pool
 noorestkuust 20.
 Rowember 18.
 nädal 19.
 näär 15.
 näärifuu 14.

D.

odatähed 29. 30.
 odawa 29 jj.
 ojatähed 29. 30.
 Oktoober 18.
 Oriion 29. 30., Orii-
 oni wöö 30.
 orjataht 43. 44.
 orjatüdruf 11.
 Ovidius (laulif) 27.

P.

paastufuu 16.
 Paastu=Maarja-täht
 37.
 paastutähed 37.
 Peedo 25. 26.
 Peedo wanfer 25.
 pehme aeg 20.
 peremees (majas) 8.
 peremees (täht) 25. 34.
 Perseus 39.
 piimafuu 17.
 piiriaed (tähed) 42.
 pilwed 7.
 pilwelõngad 7.
 pilwetaewas 6.
 pilwetükid 7.
 piisukene rist, waata:
 rist.
 piisukene jõel, waata:
 jõel.
 piisukene wanfer,
 waata: wanfer.
 plejaadid 27.
 poolpäiw 11.
 pooltäiskuu, noor ja
 wana, 20.
 porifuu 18.
 Prokxon 47.
 präseepe 27.
 puhtetäht 45. 46.
 päew (ajamõõt) 7 jj.
 päikene 7 jj., p. rahwa-
 lauludes 51 jj., päike
 froom 21, päikese pu-
 hastamine 21, päikese

jõumine 21, päiteje
 warjutamine 20 jj.
 pärnakuu 17.
 Pärtelmusekuu,
 Pärtlikuu 18.
 põhi 24.
 põhjanael 24. 25.
 põimukuu 17.
 põllutöö 23.
 pööripäewad 10. 18.
 Püha Jüri 9.
 Püha Mikkel 9.

R.

radokuu 15.
 radused ilmad 15.
 rattad (tähed) 25.
 Regulus 47.
 rehekü 18.
 reinad (tähed) 34.
 ribatähed 29. 30.
 rist (tähed), suur ja
 weikene, 35.
 roojakuu 18.
 Rootsi odatähed 30.
 Rootsi warras 30.
 ruffikuu 17.
 rändajad ehk rändas-
 wad tähed 47. 48.

S.

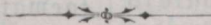
Salme 51 jj.
 Saturn 47. 48. 49.
 sauatähed, wanad ja
 ja uued, 29 jj.
 sawaga tähed 50.
 seitsmetähe jalk 27.

selge taewas 6.
 September 18.
 Siimonakuu 18.
 Siirus 43. 44.
 sirbitähed 42.
 sirkel (tähed) 42.
 Spica 47.
 suikuu 16.
 sulane (teenija) 8.
 suur rist, waata: rist.
 suur sõel, waata: sõel.
 suur wanter, waata:
 wanter.
 suwekuu 16.
 suwe päewad 8.
 suwi 8. 9.
 sõel (tähed), wana ja
 uus, pisukene ja suur,
 26 jj.
 sõnn (tähtede pilt) 29.
 41.
 sõnni sarnede tipud
 (tähed) 41.
 sõim (tähed) 27. 28.
 sügis 9.
 sügisekü 18.

T.

taewas 5.
 taewataat 11.
 taewaäär 5. 6. 12.
 taiwatahr 37. 38.
 talw 8. 9.
 talwekuu 18.
 talwe päewad 8.
 talwistepühid 18 jj.
 talwistepühikü 18.

- Toonela 5.
 tähed 22 jj.
 täht (rahwalauludes)
 51 jj.
 tähtede pildid 23 jj.
 tähtede salgad 22 jj.
 tähtede juuruse klas-
 s'id 33. 34.
 täiskuu 19 jj.
 u.
 Ungru sõda 6.
 W.
 waglia' 21.
 Wanaija 4 jj., W. tõ-
 releb 7.
 wanakuu 19 jj., wana-
 kuu fihw 20, pool
 wanastkuust 20.
 waner (tähed), juur
 ja weikene 24 jj.
 waraste hirmutaja
 11.
 wardatähed 29. 30.
 wastlakuu 16.
- wastlatähed 40.
 wastseajastajakuu 14.
 Weebruar 15.
 Weega 33. 34. 36.
 Weenus 42. 46.
 wehmer (täht) 25. 26.
 34.
 weikene rist, waata:
 rist.
 weikene sõdel, waata:
 sõdel.
 weikene waner,
 waata: waner.
 Wene-Türgi sõda 49.
 weoloom (täht) 25. 34.
 wiikko 19.
 woorimees (tähtede
 jalk) 38.
 wäht (tähed) 29.
 wändatähed 40. 41.
 D.
 wö 7 jj.
 ü.
 üffifud tähed 22.

S i s u k a w a .

	lht.
Sissejuhatus	3
I. Maa. Manala. Taewas	4
II. Päikene	7
III. Kuu	10
IV. Päikese ja kuu warjutamine	20
V. Tähed	22
1. Põhjanael	24
2. Weikene ja juur waner	24
3. Söelad	26
4. Koot ja reha ehk wardatähed	29
5. Wanad sauatähed	31
6. Wanad reinad	33
7. Suur ja weikene rist	35
8. Kujjalawa ehk taiwatahr	37
9. Jõulutähed	38
10. Kiiindlapäewatähed	39
11. Loogatähed jne.	40
12. Wändatähed	41
13. Piiriaed. Sirkel. Sirbitähed. Radriidol	42
14. Cha- ja koidutäht	42
15. Pönnatäht	43
16. Drjatäht	43
17. Puhtetäht	45
18. Kuujulane	46
19. Jseäralised tähed	47
20. Sawaga tähed	50
VI. Päikene, kuu ja täht rahwalauludes	50
Lõpujõna	56

211111

